

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ МУХАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ

«ИҚТИСОДИЁТ» КАФЕДРАСИ

«ҲИМОЯГА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ»

«Иқтисодиёт» кафедраси мудири

доц. А.И.Рахматуллаев

«__» _____ 2015 йил

« ТАСДИҚЛАЙМАН»

«Иқтисодиёт» факультети декани

и.ф.д., проф. А.Ф.Хуррамов

«__» _____ 2015 йил

**Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли
турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари (Чироқчи
тумани Иқтисодиёт бўлими мисолида)
мавзусидаги**

**БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ
ИШИ**

БАЖАРДИ: «Иқтисодиёт» (макроиқтисодиёт)

таълим йўналиши битирувчи

IV-курс талабаси _____ Маматов Улуғбек

ИЛМІЙ РАҲБАР:

«Иқтисодиёт» кафедраси доценти

_____ С.Н.Хамраева

Битирув малакавий иши кафедрада дастлабки ҳимоядан ўтди

_____ сонли баённома «__» _____ 2015 й.

**ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ
БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИГА ТОПШИРИҚ**

«ТАСДИҚЛАЙМАН»
Иқтисодиёт кафедраси муdiri
_____доц.А.Рахматуллаев
«1» декабр 2014 й.

1. Талаба: Маматов Улдузбек Эркинович
2. Таълим йўналиши: 5230100-Иқтисодиёт (макроиқтисодиёт)
3. Битирув малакавий ишининг мавзуси: Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари (Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлими мисолида)
4. Битирув малакавий иши олди амалиёти ўтилган жой: Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлими
5. Битирув малакавий иши раҳбари: доц. С.Н.Хамраева
6. Битирув малакавий иши мақсади: Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат
7. Иш режаси:

Битирув малакавий иши бўлими	Битирув малакавий иши бўлими номи	Бажариш муддати
Кириш	Мавзунинг долзарблиги, мақсад ва вазифалари, илмий ва амалий аҳамияти, ўрганилганлик даражаси ва объекти	01.12.2014 – 20.12.2014й
I – Боб	Аҳоли турмуш даражаси ва даромадларининг шаклланиши ҳамда ривожланишининг назарий асослари	05.01.2015 – 31.01.2015й
II – Боб	Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнида аҳоли турмуш даражасини оширишнинг ҳозирги ҳолати ва кўрсаткичлар таҳлил	02.02.2015 – 28.02.2015й
III – Боб	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари	09.03.2015 – 20.04.2015й
Хулоса ва таклифлар	Илмий ва амалий натижалардан илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш	27.04.2015 – 18.05.2015й
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	Ўз.Р Қонунлари, ВМнинг қарор ва Фармонлари, дарслик, ўқув қўлланма ва кўрсатмалардан фойдаланиш	25.05.2015 – 06.06.2015й

8. Битирув малакавий ишини бажариш учун зарур бўлган материаллар:
 - а) адабиёт манбалари: Ўзбекистон Республикаси Президентининг, республикаимиз ва хориждаги етакчи аграр-иқтисодчи олимларнинг илмий ишлари ва асарлари.
 - б) қонуний-меърий ҳужжатлар: Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари, Президент Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари ва бошқа меърий ҳужжатлар.
 - в) статистик ва бошқа маълумотлар: Қашқадарё вилоят статистика бошқармаси, Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлимининг 2011-2014 йиллардаги маълумотлари
9. Тасвирлаш материаллари: жадвал, чизма ва слайдлар
10. Топшириқ берилган кун: 01.12.2014йил
11. Ишни топшириш муддати: 08.06.2015 йил
12. Илмий раҳбар: доц. С.Н.Хамраева

Кафедра мудирининг битирув малакавий ишини ҳимояга қўйиш ҳақидаги хулосаси

**ҚАРШИ МУХАНДИСЛИК–ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ
«ИҚТИСОДИЁТ» ФАКУЛЬТЕТИ**

5230100-Иқтисодиёт (макроиқтисодиёт) таълим йўналиши
И-462 гуруҳ талабаси Маматов Улугбек Эркиновичнинг битирув малакавий ишига

ТАҚРИЗ

Малакавий иш мавзуси: Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари (Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлими мисолида)

Малакавий ишнинг ҳажми: 61 бет

А) ёзма изоҳ қисми: варақлар сони 49 бет

Б) график қисми: чизмалар сони 12 та

Малакавий иш мавзусининг долзарблиги ва топшириққа мослиги: Мамлакатни модернизация қилиш шароитида мамлакат аҳолисига хизмат кўрсатиш, уларнинг турмуш даражасини яхшилаш ва бандлик муаммосини ҳал этиш ҳозирги кунда энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Мамлакат аҳолиси турмуш даражасини ошириш ва республикани ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан юксалтиришда хизматлар кўрсатиш соҳасини тубдан техник - технологик ва инновацион янгиланишини талаб этади. Бу ўз навбатида мамлакатимизга жалб этилаётган инвестиция жараёнини такомиллаштириш бугунги кундаги долзарб иқтисодий муаммоларини ечимини топишдан иборат.

Малакавий ишнинг ёзма изоҳ ва график материалларнинг таркиби ва бажарилиш сифати Битирув малакавий иши кириш, 3 та боб, ҳар бир бобни ёритувчи параграфлар, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, БМИ Низом талаблари асосида сифатли бажарилган.

Малакавий ишда илмий манбалар, фан-техника ютуқлари ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланганлиги: Битирув малакавий ишида илмий манбалар, хорижий тажрибалар, фан ва техника ютуқлари ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланилган.

Малакавий ишнинг ижобий томонлари: БМИни бажаришда олинган хулосалар натижасида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар Чироқчи тумани аҳоли турмуш даражасини ошириш учун зарур дастурларни ишлаб чиқишда қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Малакавий битирув ишининг баҳоси (максимал -100 балл) ва хулоса: Битирув малакавий иши тугалланган бўлиб, ДАК талабларига тўлиқ жавоб беради ва ишни 77 балл билан баҳоланди. БМИни ДАК олдида ҳимоя қилишга тавсия этаман.

Малакавий иш раҳбари: доц. С.Н.Хамраева

(имзо)

« ____ » _____ 2015йил

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК–ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

«ИҚТИСОДИЁТ» ФАКУЛЬТЕТИ

5230100-Иқтисодиёт (макроиқтисодиёт) таълим йўналиши
И-462 гуруҳ талабаси Маматов Улугбек Эркиновичнинг битирув малакавий ишига

ТАҚРИЗ

Малакавий иш мавзуси: “Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари (Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлими мисолида)”

Малакавий иш мавзусининг долзарблиги ва топшириққа мослиги: Бозор муносабатларига ўтиш даврида Ўзбекистонда янги ижтимоий-иқтисодий шароитларга жавоб берадиган турмуш даражаси концепциясини яратишга зарурият туғилди. Мазкур концепцияни шакллантиришда сўнгги йилларда жаҳон амалиётида кенг қўлланилаётган турмуш сифати концепциясининг айрим қоидаларидан фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Иқтисодиётимизнинг жадал ва мутаносиб ривожланиб бораётгани аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириш учун мустаҳкам замин яратмоқда. Бюджет ташиқлотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсия ва стипендиялар ҳажми ўтган йили 23,2 фоизга ошди. Аҳолининг жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса 10,2 фоизга кўпайди.”

Шу нуқтаи назардан ушбу мавзу ўта долзарб бўлиб, берилган мавзу топшириққа мосдир.

Малакавий ишнинг ёзма изох ва график материалларнинг таркиби ва бажарилиш сифати: Битирув малакавий иши кириш, 3 та боб, ҳар бир бобни ёритувчи параграфлар, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, БМИ Низом талаблари асосида сифатли бажарилган.

Малакавий ишда илмий манбалар, фан-техника ютуқлари ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланганлиги: Битирув малакавий ишида илмий манбалар, хорижий тажрибалар, фан ва техника ютуқлари ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланилган.

Малакавий ишнинг ижобий томонлари ва камчиликлари: БМИни бажаришда олинган хулосалар натижасида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар амалиётда қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Малакавий битирув ишининг баҳоси (максимал -100 балл) ва хулоса
Битирув малакавий иши тугалланган бўлиб, ДАК талабларига тўлиқ жавоб беради ва ишни 80 балл билан баҳоланди. БМИни ДАК олдида ҳимоя қилишга тавсия этаман.

Тақризчи:

(имзо)

« ____ » _____ 2015 йил

Мундарижа

Кириш	2
 I боб. Аҳоли турмуш даражаси ва даромадларининг шаклланиши ҳамда ривожланишининг назарий асослари	 5
1.1. “Аҳоли турмуш даражаси” тушунчасининг мазмуни ва моҳияти	5
1.2. Ўзбекистонда аҳоли даромади шаклланиши ва унинг таркиби	12
1.3. Аҳоли турмуш даражасини баҳолаш мезонлари	17
 II боб. Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнида аҳоли турмуш даражасини оширишнинг ҳозирги ҳолати ва кўрсаткичлар таҳлили	 25
2.1. Чироқчи туманинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.....	25
2.2. Аҳолининг моддий фаровонлиги ва даромадлари ўсиши тенденциялари.....	28
 III боб. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари.....	 37
3.1. Аҳоли турмуш даражасини оширишда хизматлар соҳасининг ўрни	37
3.2. Аҳоли турмуш даражасини ошириш ва фаровонлигини юксалтиришнинг устувор йўналишлари.....	43
 Хулоса.....	 49
 Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	 52

Кириш

Мавзунинг долзарблиги: Мамлакатни модернизация қилиш шароитида мамлакат аҳолисига хизмат кўрсатиш, уларнинг турмуш даражасини яхшилаш ва бандлик муаммосини ҳал этиш ҳозирги кунда энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Халқаро Меҳнат Ташкилоти ХМТ концепцияларига мувофиқ, ҳар бир инсон ўзи ва оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминловчи турмуш даражасига (озик-овқат, кийим-бош, уй-жой, тиббий парвариш, ижтимоий хизматлар), шунингдек, ишсизлик, ногиронлик, бевалик ҳолатларида таъминот олиш ҳуқуқига эга. Мана шу ҳуқуқларнинг барчаси миллий концепциялар асосида амалга оширилади. Турмуш даражаси концепцияси тамойиллар ва кўрсаткичлар тизимида асосланувчи, аҳолининг турмуш даражасини оширишга қаратилган ғояни ифодалайди. Турмуш даражасининг концепцияси кўзда тутилган мақсадларни амалга ошириш стратегияси ва йўналишлари, босқичларини белгилаб беради ва маълум тарихий характерга эга. Бозор муносабатларига ўтиш даврида Ўзбекистонда янги ижтимоий-иқтисодий шароитларга жавоб берадиган турмуш даражаси концепциясини яратишга зарурият туғилди. Мазкур концепцияни шакллантиришда сўнгги йилларда жаҳон амалиётида кенг қўлланилаётган турмуш сифати концепциясининг айрим қоидаларидан фойдаланиш мумкин. Тарихий жиҳатдан турмуш сифати концепцияси инсон ҳаёти фаолиятининг иқтисодий параметрларини акс эттирувчи глобал иш билан бандлик, турмуш даражаси, меҳнат фаолияти сифати каби концепцияларнинг ривожланиши асосида юзага келган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Иқтисодиётимизнинг жадал ва мутаносиб ривожланиб бораётгани аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириш учун мустаҳкам замин яратмоқда. Бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсия ва стипендиялар ҳажми ўтган йили 23,2 фоизга ошди. Аҳолининг жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса 10,2 фоизга кўпайди.

Аҳоли даромадлари таркибида тадбиркорлик фаолиятдан олинаётган даромадлар улуши тобораортиб бормокда. Мустақиллик йилларида бу борадаги кўрсаткич 10,6 фоиздан 52 фоизга ўсди. Бу Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги энг юқори кўрсаткичлардан биридир”.¹

Ушбу муаммонинг ечими, аввало мамлакат аҳолиси турмуш даражасини ошириш ва республикани ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан юксалтиришда хизматлар кўрсатиш соҳасини тубдан техник - технологик ва инновацион янгиланишини талаб этади. Бу ўз навбатида мамлакатимизга жалб этилаётган инвестиция жараёнини такомиллаштиришни тақозо этади. Бу эса янги инновацион манбаларни соҳага киритиш лозимлигини билдиради.

Битирув малакавий ишнинг мақсади: Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстиришга қаратилган илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Аҳоли турмуш даражасини оширишнинг илмий-назарий асосларини асослаб бериш;
- Аҳоли турмуш даражасини оширишда хизматлар кўрсатиш соҳасининг таъсирини баҳолашнинг услубий асосларини такомиллаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш;
- Аҳоли турмуш даражасини оширишда хизматлар кўрсатиш соҳасини ривожлантириш тенденцияси ва ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- Хизмат кўрсатиш соҳасининг жадал ривожланишини таъминлаш, соҳада фойдаланилмаётган мавжуд имкониятларни ишга солиш орқали аҳоли

¹ Каримов А.И. 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи. – 2015. 17 январ

бандлигини таъминлаш доир илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

– Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда аҳоли турмуш даражасини ошириш ва фаровонлигини юксалтиришнинг устивор йўналишларини ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг объекти сифатида, Қашқадарё вилояти Чироқчи тумани Иқтисодиёт бўлими мисолида тайёрланган бўлиб, туман аҳолисининг турмуш даражаси кўрсаткичлари ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг назарий ва амалий аҳамияти. БМИда эришилган илмий натижалар Қашқадарё вилоятида аҳоли турмуш даражасини ошириш масалаларига бағишланган. БМИдаги илмий ва амалий таклифлар аҳоли турмуш даражаси оширишда ва уларнинг фаровонлигини таъминлашда хизматлар соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирларни ишлаб чиқиш бўйича қарорлар қабул қилишда маҳим аҳамият касб этади.

Битирув малакавий ишнинг тузилиши ва ҳажми. БМИ бетдан иборат биўлиб, кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Хулоса ва таклифлар қисмида битирув малакавий иш бўйича асосий натижалар умумлаштириб, асосланган бир қатор хулоса ва таклифлар берилган.

I боб. Аҳоли турмуш даражаси ва даромадларининг шаклланиши ҳамда ривожланишининг назарий асослари

1.1. “Аҳоли турмуш даражаси” тушунчасининг мазмуни ва моҳияти

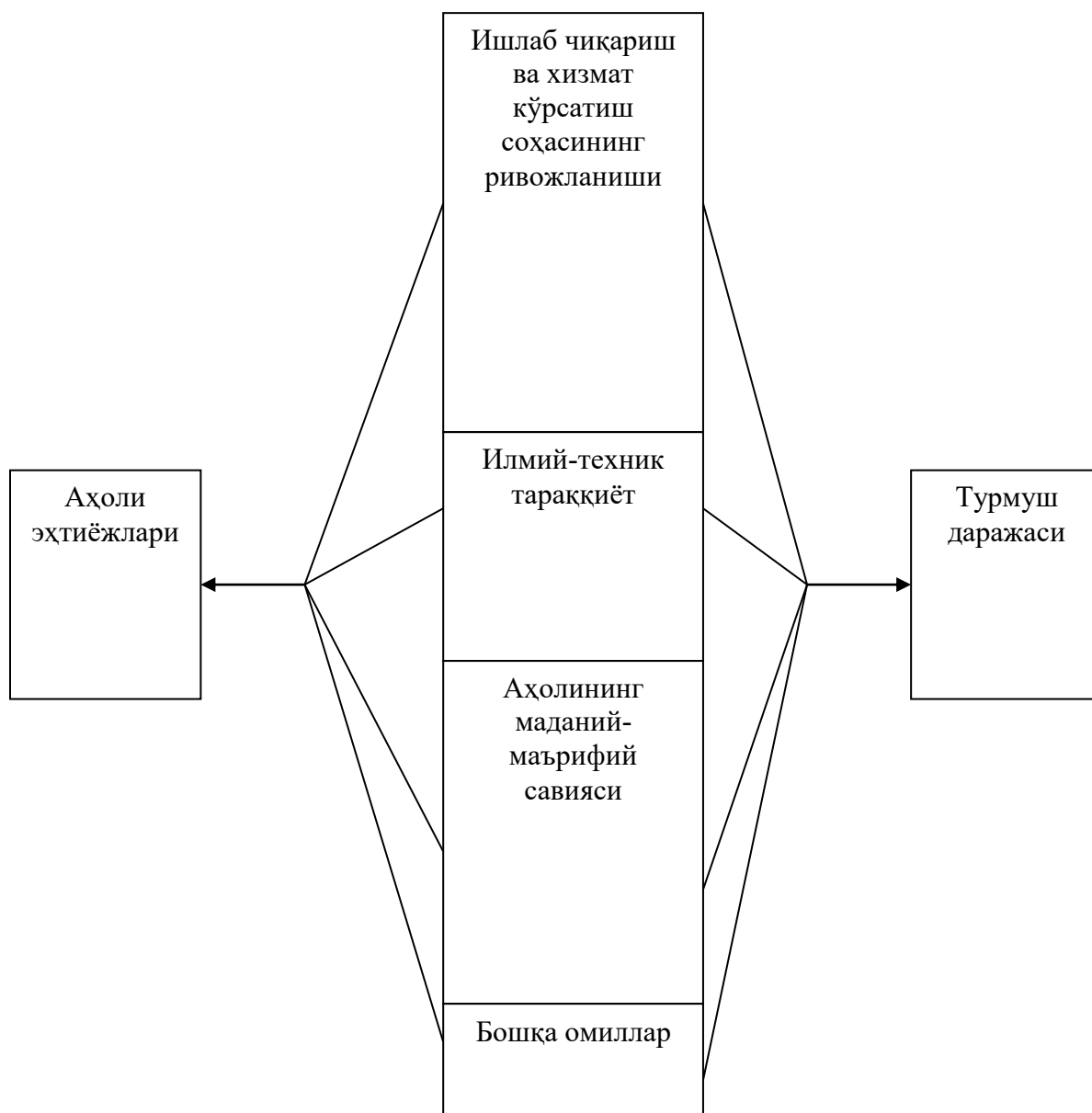
Аҳоли турмуш даражаси давлат ижтимоий-қтисодий сиёсатда самарадорлигини баҳолашнинг энг муҳим мезонидир. Уни ошириб бориш ижтимоий ривожланишнинг асосий мақсадидир. «Турмуш даражаси» тушунчаси замонавий талқинда инсон фаолиятининг барча томонларига тааллуқли бўлган кенг қамровли тушунчадир.

Турмуш даражаси деганда, аҳолининг зарурий, моддий ва номоддий неъматлар ҳамда хизматлар билан таъминланганлик даражаси, уларни истеъмол қилиш даражаси тушунилади.

Аҳолининг фаровонлик даражасини ифодалаш учун "турмуш даражаси", "халқ фаровонлиги", "турмуш фаолияти хавфсизлиги", "турмуш тарзи", "меҳнат фаолияти сифати", "турмуш сифати" каби турли хил тушунчалар қўлланилади. Баъзан турли атамалар бир мазмунни англатса, бошқа ҳолларда улар ўртасидаги фарқ муайян характер касб этади, мазмуни сезиларли даражада фарқ қилади. Шу билан бирга, мазкур тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлигини қайд этиш лозим.

Ўзбекистонда аҳолининг моддий, маънавий, ижтимоий эҳтиёжлари қондирилиш даражасини ифодаладиган "турмуш даражаси" атамаси кенгроқ қўлланилади. Бундай тавсиф кўпроқ турмуш даражаси статистикасини характерлайди. Шу билан бирга турмуш даражаси – кўплаб омиллар йиғиндиси таъсирида бўлган ўзгарувчан жараёндр. Турмуш даражаси бир томондан, мунтазам ўзгариб турадиган, турли неъматларга бўлган эҳтиёжларнинг таркиби ва даражаси билан, бошқа томондан, эҳтиёжни қондириш имкониятлари, товарлар ва хизматлар бозоридаги ҳолат, аҳоли даромадлари, меҳнаткашларнинг иш ҳақи билан белгиланади. Аммо иш ҳақи миқдори ҳам, турмуш даражаси ҳам ишлаб чиқариш ва хизмат

кўрсатиш соҳалари самарадорлигининг кўлами, илмий-техник тараққиёт даражаси, аҳолининг маданий-маърифий савияси ва таркиби, миллий хусусиятлар, сиёсий ҳокимиятга боғлиқ, (1.1.1-расмга қаранг).

1.1.1-расм. Аҳоли эҳтиёжлари ва турмуш даражасига таъсир этувчи омиллар

Ўтган асрнинг 70-80-йилларида "турмуш тарзи" тушунчаси кенг қўлланилган. Бунда ҳаёт фаолиятининг сифат кўрсаткичлари "турмуш тарзи", миқдор кўрсаткичлари эса "турмуш даражаси" билан ифодаланган. Шунингдек, аҳолининг турмуш даражасини характерловчи бошқа атамалар

ва тушунчалар мавжуд. Турмуш даражасининг энг муфассал талқини куйидагича: турмуш даражаси – бу, жисмоний, маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларнинг ривожланиш даражаси, қондирилганлик миқёси ва уларни қониқтириш учун яратилган имкониятларни акс эттирувчи комплекс ижтимоий-иқтисодий категориядир. Бундай талқин турмуш даражасининг сифат ва миқдор кўрсаткичларини янада тўлиқроқ ифодалашга имкон яратади.

Турмуш даражаси моддий фаровонлик даражасини, яъни одамларнинг моддий эҳтиёжи қондирилганлигининг даражасини ифода этади. Унинг мамлакат бўйича ўртача кўрсаткичини аҳоли жон бошига ЯИМ кўрсаткичи ифода қилади.

Турмуш сифати эса “номоддий” ёки пулда ифодаланмайдиган ҳамда фақат пул билан белгиланмайдиган хусусиятлар: одамларнинг саломатлиги ва умр кўриш давомийлиги, дам олиш ва бўш вақтини ўтказиш, маданий ривожланиш, ўзлигини намоён қилиш, билимлар ва маънавий бойликнинг бошқа неъматларидан фойдаланиш имкониятларини қамраб олади.

Турмуш даражаси инсон (аҳоли) ҳаёт фаолиятининг маълум бир қирраси тўғрисида тасаввур берадиган кўрсаткичлар тизими билан белгиланади. Турмуш даражаси тўғрисида батафсил маълумот олиш учун аҳоли даромадлари ва эҳтиёжлари, истеъмол даражаси ва таркиби, уй-жой, мол-мулк, маданий-маиший буюмлар ва бошқалар билан таъминланганлик даражасини чуқур ўрганиш лозим.

Иқтисодиётда бир-бирига боғлиқ бўлган муносабатлар борки, уларни ҳал қилмасдан мамлакатнинг фаровонлигини ошириш мумкин эмас. Шулар қаторида:

- аҳоли даромадларининг пасайиши;
- ишсизликнинг пайдо бўлиши;
- инфляция ва ҳоказо.

Ҳозирги даврда Ўзбекистонда корхоналарнинг аксарият қисми давлат тасарруфидан чиқарилган. Лекин асосий даромад келтирувчи манбалар

давлат қўлида. Мураккаб ва кўп харажатлар талаб қиладиган тадбирларни амалга ошириш учун давлат секторининг аҳамияти кучая боради. Солиқ тизимини тўғри йўлга қўйиш, даромади кўп бўлган корхоналардан юқори солиқ ундирилиб, кам ривожланаётган соҳаларни оёққа турғазини зарурати пайдо бўлади.

Иқтисодий адабиётда аҳоли турмуш даражаси инсонларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш даражаси сифатида талқин этилади. Жумладан, В.Н.Салин, Е.П.Шпаковская: “Аҳоли турмуш даражаси бу инсон ҳаёти фаолиятининг, энг аввало, реал ижтимоий-иқтисодий шароитлар йиғиндисини ифодаловчи мураккаб ва кўп қиррали категория бўлиб, ижтимоий тараққиётнинг муҳим тавсифи ҳисобланади”², деб кўрсатадилар.

Турмуш даражасини белгилашда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти концепцияси, швед ва француз моделлари фарқланади (2.1-жадвал).

Аҳоли турмуш даражаси кўрсаткичлари қаторида асосий озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг қондирилиши ва уларнинг истеъмоли, турар жойларнинг умумий майдони, уларнинг муҳандислик ва коммуникация тиизмлари, табиий газ, тоза ичимлик сув билан таъминланганлиги, хоналарнинг ўртача катталиги, оилаларнинг маданий-маиший ва хўжалик буюмлари билан таъминланганлиги, аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш ҳажми, таркиби ва сифати ҳам киради.

1.1.1-жадвал

Аҳоли турмуш даражаси кўрсаткичлари³

БМТ концепцияси	Швед модели	Француз модели
1. Сиҳат-саломатлик.	1. Меҳнат ва меҳнат шароити.	1. Аҳоли сони ва таркиби, меҳнат
2. Озиқ-овқат истеъмоли.	2. Иқтисодий	ресурслари ва меҳнат
3. Таълим.	имкониятлар.	шароити.

² Салин В.Н., Шпаковская Е.П. Социально-экономическая статистика: Учебник.-М: Юрист. 2001. –с.339.

³ Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари// Иқтисод фанлари номзоди олиш учун дисс. автореферати. –Т. 2008 – 11 б.

4. Иш билан бандлик ва меҳнат шароитлари. 5. Уй-жой шароити. 6. Ижтимоий таъминот. 7. Кийим-кечак. 8. Дам олиш ва бўш вақт. 9. Инсон ҳуқуқлари.	3. Сиёсий имкониятлар 4. Мактаб таълими. 5. Соғлиқни сақлаш ва тиббий ёрдамдан фойдаланиш. 6. Ижтимоий имкониятлар. 7. Уй-жой. 8. Истъеомол. 9. Бўш вақт ва уни ўтказиш.	2. Даромадлар тақсимланиши ва улардан фойдаланиш. 3. Фаолият кўрсатиш шароитлари. 4. Турмуш даражасининг ижтимоий жиҳатлари.
--	--	--

Аҳоли турмуш даражасининг маънавий эҳтиёжларни қондирилиши бўйича кўрсаткичлари аҳолининг саводхонлиги, нашр этилаётган адабиётлар, даврий нашрлар ҳажми, фуқароларнинг телевизор, ахборот воситалари ва компьютерлар билан таъминланганлиги, мактаб ёшигача (0-6 ёш) бўлган болаларнинг мактабгача тарбия таълим муассасалари билан қамраб олиниши, мактаб ёшидаги болаларнинг мактаблар билан таъминланганлиги, академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув юртлари, уларда таҳсил олаётганлар сони ва қабул миқдорини акс эттиради.

Аҳоли турмуш даражасининг ижтимоий эҳтиёжлар қондирилишини ҳисобга оладиган кўрсаткичларига эса ишлаб чиқаришда иш вақти йўқотилиши (бир ходимга ўрта ҳисобда), ходимлар меҳнат шароити ўзгариши, шикастланиш (бир иш куни ва бундан кўпроқ муддатга шикастланганлар, меҳнат қобилятини йўқотганлар, шикастланиши ўлим билан тугаганлар сони), спорт-соғломлаштириш, маданий-истироҳат масканлари, пенсиялар, нафақалар, ўртача ва энг иш ҳақи миқдорлари, ишсизлар сони, атроф-муҳит, жинойтчиликнинг аҳволи, аҳолининг пул даромадлари ҳамда харажатлари ва ҳоказолар киради.

Аҳолининг турмуш даражаси инсоннинг юқорида қайд қилинган асосий эҳтиёжларининг қондирилиши индикаторлар асосида аниқланади (2.2-расм).

1.1.2.-расм.Аҳоли турмуш даражасининг индикаторлари

Аҳоли турмуш даражаси ва турмуш сифати микдор ва сифат кўрсаткичларига ажратилиши мумкин. Турмуш даражаси ва турмуш сифатининг интеграл кўрсаткичи сифатида турли даврларда қуйидагиларни қўллаш таклиф этилган эди:

- аҳоли жон бошига миллий даромад;
- уй хўжаликларидаги умумий харажатларда овқатланиш учун чиқимларнинг улуши;
- ўлимнинг нисбий коэффициенти (у 50 ёш ва ундан бўлган шахслар ўлимининг ўлимлар умумий сонига нисбати сифатида аниқланган);
- аҳоли умр кўришнинг ўртача давомийлиги;

- бўш вақт кўрсаткичи.

Аҳолининг турмуш сифатини акс эттирадиган кўрсаткичларнинг халқаро тизими 1978 йилда БМТ томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, кўрсаткичларнинг қуйидаги 12 та асосий гуруҳларини камраб олган:

- аҳолининг демографик хусусиятлари (туғилиш, ўлим, касалланиш, умр кўриш давомийлиги ва ҳоказолар);
- турмушнинг санитария-гигиена шароитлари;
- озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиниши;
- турар-жой шароитлари ва узоқ муддат фойдаланиладиган истеъмол товарлари (автомобиль, телевизор, музлаткич ва ҳоказолар) билан таъминланганлик;
- таълим ва маданият;
- иш билан бандлик ва меҳнат шароитлари;
- аҳолининг даромадлари ва харажатлари;
- турмуш кечириш қиймати ва истеъмол нархлари;
- транспорт воситалари;
- дам олишни ташкил этиш, жисмоний тарбия ва спорт;
- ижтимоий таъминот;
- инсон эркинлиги.

БМТ Статистика комиссияси томонидан юқорида қайд этилган гуруҳлардан ташқари турмуш сифатини баҳолаш учун зарур бўлган, лекин БМТ экспертлари фикрича, уларнинг асосий хусусиятларини акс эттирмайдиган, умумий бўлим ажратиб кўрсатилган. Бу бўлимга қуйидаги кўрсаткичлар киритилган:

- миллий даромад, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ ва у ўсишининг ўртача йиллик коэффиценти;
- ижтимоий хизмат ҳажми ва турлари;
- аҳолининг шахсий истеъмоли учун харажатлари, уларнинг таркиби ва ўртача йиллик ўсиш коэффиценти, аҳолининг зичлиги;

- аҳолига транспорт хизмати кўрсатилиши;
- алоқа воситалари, матбуот ва хоказоларнинг амал этиши.

1.2. Ўзбекистонда аҳоли даромади шаклланиши ва унинг таркиби

Иқтисодиётимизнинг жадал ва мутаносиб ривожланиб бораётгани аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириш учун мустаҳкам замин яратмоқда. Бюджет ташкилотлари ходимларининг иш ҳақи, пенсия ва стипендиялар ҳажми ўтган йили 23,2 фоизга ошди. Аҳолининг жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса 10,2 фоизга кўпайди.

Аҳоли даромадлари таркибида тадбиркорлик фаолиятидан олинаётган даромадлар улуши тобораортиб бормоқда. Мустақиллик йилларида бу борадаги кўрсаткич 10,6 фоиздан 52 фоизга ўсди. Бу Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги энг юқори кўрсаткичлардан биридир.

Бу ҳақда сўз юритганда, собиқ иттифок ҳудудидаги бошқа мамлакатлардан фарқли равишда, Ўзбекистонда даромадлар даражаси бўйича аҳолининг кескин табақаланиш ҳолати мавжуд эмаслигини алоҳида таъкидлаш лозим. Энг кўп ва энг кам даромад оладиган аҳоли ўртасидаги фарқ 2000-йилдаги 53,3 баробардан бугунги кунда 7,8 баробарга тушди. Бу ўринда жамиятда ижтимоий барқарорликнинг мезони ҳисобланган бу кўрсаткич халқаро меъёрларга кўра, 10 баробар қилиб белгиланганини айтиб ўтиш лозим.

Жаҳон тажрибасида жамиятда ижтимоий табақаланиш ва хавфсизлик даражасини баҳолашнинг яна бир мезони – Жини индексидан кенг фойдаланилади. Мисол учун, Ўзбекистонда мустақиллик йилларида Жини индекси кўрсаткичи 0,40 дан 0,296 га пасайди. Бу натижа, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тавсияларига биноан 0,35-0,37 миқдорида белгиланган халқаро стандартлар нуқтаи назаридан қараганда, аҳолимизнинг ижтимоий фаровонлиги муттасил ўсиб бораётганидан далолат беради.

Аҳолининг тадбиркорлик ва хусусий меҳнат фаолияти соҳасида ишлашдан олаётган даромадлари ортаётганлиги тамойилига ижобий баҳо

берган ҳолда, иш ҳақининг рағбатлантирувчилик роли пасайиб бораётганлиги тамойилини ҳам қайд қилиш керак. Бу эса, аҳолини солиққа тортилишдан бекитишча иккинчи ва учинчи даромад манбаларини қидириб топишга ундайди. Бундан ташқари, иш ҳақининг унумсиз даражаси ишлаб чиқарувчилар меҳнатини, ижодий меҳнатни рағбатлантирмайди ва унинг сифати тобора пастлашига олиб келади. Таълим ва соғлиқни сақлаш соҳасида ўртача иш ҳақи даражасининг пастлиги айниқса ташвишланарлидир, зеро бу ҳол таълими муассасаларида ўқитиш-ўргатишнинг ва давлат шифохоналарида даволаш сифатининг пастлигига сабаб бўлади.

Аҳоли даромадлари – бу, аҳоли ёки унинг оила аъзолари томонидан маълум давр ичида олинган ёки ишлаб чиқарилган пул ва натурал маблағлар йиғиндисидир. Инсон ҳаётида аҳолининг талаб-эҳтиёжлари даражаси ва таркиби даромадларнинг бевосита миқдорига боғлиқдир.

Аҳоли даромадлари асосан пул даромадлари ва натурал шаклдаги даромадлардан ташкил топади. Бозор муносабатлари ривожланиб борган сари аҳоли пул даромадларининг салмоғи сезиларли даражада ошиб, унинг таркибий тузилиши ҳам такомиллашиб боради (2.3 - расм).

1.2.1 -расм. Аҳоли пул даромадларининг таркибий тузилиши

Даромадлар даражасини таҳлил этиш, ўлчаш ва тахмин қилиш учун даромадларнинг ҳар хил турлари ва кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Шунинг учун ҳам уларнинг энг кўп тарқалган турларини кўриб чиқишимиз зарур.

Даромадларнинг пул ва натурал шакллари. Аҳолининг пул даромадлари_меҳнаткашлар учун иш ҳақи ҳисобидаги барча пул маблағлари тушуми; пенсиялар, стипендиялар, турли нафақалар; мулкдан фоиз, дивидендлар, рента кўринишидаги даромадлар; акциялар, қимматли қоғозлар, кўчмас мулк, чорва ҳайвонлари, томарқа хўжалиги маҳсулотлари, турли буюмлар ва бошқа товарларни сотишдан тушадиган пул тушумлари, турли хизматлар кўрсатиш учун ҳақлар ва ҳоказолардан ташкил топади.

Аҳолининг натурал даромадлари - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг барча тушумлари: деҳқончилик, чорвачилик, паррандачилик маҳсулотлари, боғ-қўрғон, сабзавот-полиз экинлари участкаси, шахсий томорқа, табиат инъомларидан шахсий, оилавий эҳтиёжлар учун тайёрланадиган маҳсулотлар каби тушумлардан иборат.

Пул ва натурал даромадларнинг нисбати тез-тез ўзгариб туради, аммо пул шакли кўпроқ тарқалган. Одатда, аҳолининг камбағал қатламларида натурал даромадлар ҳиссаси юқори бўлади. Иқтисодий вазият ёмонлашган даврда натурал даромадлар салмоғи ошиб кетади, жамоа хўжаликлари деҳқонларида натурал даромадлар ҳиссаси саноат ишчилари натурал даромадлари ҳиссасига нисбатан доимо юқори бўлади, буни бюджет тадқиқотлари ҳам тасдиқлайди.

Даромадларнинг бир қисми моддий фаровонликни таъминлашга, бошқа қисми хизматлардан фойдаланиш учун сарфланади. Эҳтиёжлар таркибига пул даромадларининг ошишигина эмас, балки аҳоли таркибининг ўзгариши, унинг илмий-маданий савияси ўсиши ҳам таъсир этади.

Даромадлар номинал, ихтиёрдаги ва реал даромадларга ажратилади. Номинал даромадлар солиқ, нархларни ҳисобга олмаган ҳолдаги пул даромадлари миқдорини тавсифлайди. Ихтиёрдаги даромадлар – бу, солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар ҳисобдан чиқарилгандан кейин қолган номинал даромадлардир. Демак, улар аҳолининг жамғариш ва эҳтиёжларини

кондириш учун фойдаланадиган маблағларини ўз ичига олади. Реал Ихтиёрдаги Даромадлар тарифлар, баҳолар индексини ҳисобга олган ҳолда ҳисобланади ва номинал даромадларнинг реал харид қобилиятини кўрсатади. Реал ихтиёрдаги даромадлар қуйидагича ҳисобланади:

$$РИД = (НД - СТ) * J_{нхк} \quad (2.1)$$

Бунда $НД$ – номинал даромадлар (сўм);

$СТ$ – солиқлар, мажбурий тўловлар (сўм);

$J_{нхк}$ – «пулнинг харид қобилияти индекси» (нархлар индексига тескари курсаткич).

Иш ҳақи, тадбиркорлик даромадлари, ижтимоий трансфертлар ва бошқалар пул даромадларининг асосий манбаларидир.

Кўп йиллар давомида иш ҳақи сифатида олинган даромадлар аҳоли даромадларининг асосий манбаси вазифасини ўтаган. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида даромадлар салмоғида иш ҳақининг улуши камайди ва 1999 йилда 28,0 фоизни ташкил этди.

Бозор иқтисодиётига ўтишда меҳнатга яраша ҳақ тўлаш тамойили бузилишининг объектив сабаблари мавжуд, жумладан, ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши ва даромадлар янги манбаларининг пайдо бўлиши (тадбиркорлик фаолиятидан ва мулкдан олинадиган даромадлар). Бу қисқариш ижтимоий трансфертлар сифатида шаклланадиган даромадлар манбаи бўлган ижтимоий фондларга маблағ ажратилишининг камайишига олиб келади.

Номинал (яъни белгиланган) ва реал иш ҳақларини ажратиш лозим. Номинал иш ҳақи – солиқ ва мажбурий тўловлар чегирилмаган иш ҳақи йиғиндисидир. Ихтиёрдаги иш ҳақи – бу, даромад солиғи ва пенсия фондига мажбурий ажратмалар ҳисобдан чиқариб ташлангандан кейин қолган иш ҳақи йиғиндисидир. Реал иш ҳақи – бу, солиқ, нархлар ва тарифларнинг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолдаги номинал иш ҳақи, яъни номинал иш ҳақи ҳисобига олиш мумкин бўлган реал моддий бойликлардир. Масалан, номинал иш ҳақининг 20 фоизга, нархларнинг эса 15 фоизга ўсиши (солиқлар

ўзгармаган тақдирда) Реал иш ҳақининг 4,3 фоизга ўсишига олиб келиши мумкин ($120:115*100=104,3$).

Реал иш ҳақи қуйидагича аниқланади:

$$РИХ=(НИХ-СА)*J_{нк} \quad (2.2)$$

Бунда **НИХ** – номинал иш ҳақи (сўм);

СА – солиқлар, иш ҳақидан мажбурий ажратмалар (сўм).

Фойда – ижтимоий ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчилар учун қўшимча даромад манбаидир. Соф фойда ҳисобига инвестициялар, инновациялардан олинadиган даромадлар, дивидендлар, монополиялар даромадлари, баъзи ижтимоий тўловлар, имтиёзлар ва ҳоказолар амалга оширилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида даромадларнинг янги манбаи - тадбиркорликдан келадиган даромадлар ёки тадбиркорлик даромадлари пайдо бўлади. Бу даромадлар тадбиркор бажарадиган функция учун мукофотдир (ишни, капитални, табиий ресурсларни товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш учун йўналтириш; фирмани бошқариш, инновацияларни киритиш бўйича қарорлар қабул қилиш, таваккалчилик билан маблағ сарфлаш). Бу даромадлар тадбиркор томонидан кредит учун фоиз тўлангандан кейин қоладиган фойда ҳисобига шаклланади. Ўзгарувчан бу миқдор бошқаришнинг натижасига боғлиқ бўлади. Фойда қонуний ва ноқонуний, хўжаликнинг самарадорлигига боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаган тарзда юзага келиши мумкин.

Аҳоли даромадларининг муҳим манбаси ижтимоий истеъмол фондлари бўлиб, истеъмолни жамоа шакли орқали тақсимлаш усулидир. Даромадларнинг бу манбасига, турли баҳоларга қараганда, аҳоли жон бошига тўғри келадиган умумий даромаднинг 1/5 қисмидан 1/3 қисми тўғри келади. Бунда ижтимоий истеъмол фондларидан тўланадиган тўловлар, хизматлар, имтиёзларнинг икки хил шаклини ажратиш мумкин: пулли ва пулсиз шакллар.

Пулли шаклдаги кўплаб маблағлар пенсия таъминоти (ёш, ногиронлик, стаж, боқувчисини йўқотганлик бўйича), болалар, ишсизлик нафақалари тўлаш ва ҳоказолар учун сарфланади ва ижтимоий трансфертлар дейилади.

Ижтимоий трансфертлар – фуқароларга (давлат бюджетидан ёки махсус фондлардан) - уларнинг иш натижаси, тадбиркорлик фаолияти ёки шахсий мулкдан (пенсия, нафақа, стипендия ва ҳоказолар) олинадиган даромадларига боғлиқ бўлмаган ҳолда тўланадиган тўловлардир.

Меҳнат мотивациясида иш ҳақи ва ижтимоий трансфертларнинг нисбати муҳим. Даромадлар таркибида иш ҳақининг улуши устун бўлса, фаол меҳнат, тадбиркорлик, ташаббус ривожланади, агар ижтимоий трансфертлар ҳиссаси ошиб кетса, кўпинча боқимандалик кайфияти кучаяди.

Шахсий (оилавий) даромадлар миқдори йиғиндиси пул даромадлари ва натурал даромадлардан ташкил топади. Натурал даромадлар шахсий томорқа ва уй хужалигидан олинадиган ҳамда аҳолининг таълим, тиббий хизмат ва ҳоказоларни таъминловчи пулсиз даромад турларидан вужудга келади.

Шахсий томорқа хўжалиги шахсий ва оилавий даромадларнинг шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Жамият ривожланишининг мураккаб ижтимоий-иқтисодий даврида шахсий томорқа хўжалиги аҳолининг баъзи гуруҳлари учун асосий даромад манбаи бўлиб қолади.

Статистик амалиётда, шунингдек, таълим олиш, тиббий хизмат қиймати ва уй-жой учун дотациялар ҳам, қўшилган умумий даромадлар миқдори ҳам ҳисоблаб чиқилади. Бу кўрсаткичлардан, одатда, халқаро текширувларда фойдаланилади.

1.3. Аҳоли турмуш даражасини баҳолаш мезонлари

Халқаро Меҳнат Ташкилоти ХМТ концепцияларига мувофиқ, ҳар бир инсон ўзи ва оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминловчи турмуш даражасига (озиқ-овқат, кийим-бош, уй-жой, тиббий парвариш, ижтимоий хизматлар), шунингдек, ишсизлик, ногиронлик, бевалик

ҳолатларида таъминот олиш ҳуқуқига эга. Мана шу ҳуқуқларнинг барчаси миллий концепциялар асосида амалга оширилади. Турмуш даражаси концепцияси тамойиллар ва кўрсаткичлар тизимига асосланувчи, аҳолининг турмуш даражасини оширишга қаратилган ғояни ифодалайди. Турмуш даражасининг концепцияси кўзда тутилган мақсадларни амалга ошириш стратегияси ва йўналишлари, босқичларини белгилаб беради ва маълум тарихий характерга эга. Бозор муносабатларига ўтиш даврида Ўзбекистонда янги ижтимоий-иқтисодий шароитларга жавоб берадиган турмуш даражаси концепциясини яратишга зарурият туғилди. Мазкур концепцияни шакллантиришда сўнгги йилларда жаҳон амалиётида кенг қўлланилаётган турмуш сифати концепциясининг айрим қоидаларидан фойдаланиш мумкин. Тарихий жиҳатдан турмуш сифати концепцияси инсон ҳаёти фаолиятининг иқтисодий параметрларини акс эттирувчи глобал иш билан бандлик, турмуш даражаси, меҳнат фаолияти сифати каби концепцияларнинг ривожланиши асосида юзага келган.

Турмуш сифати концепцияси инсон жамоаларининг жисмоний, ақлий ва ижтимоий баркамоллигини белгиловчи шартларни шакллантиради. Бу ерда гап фақат турмуш сифати (овқатланиш, уй-жой, иш билан бандлик, таълим даражаси)ни баҳоловчи объектив омиллар ҳақида эмас, балки инсон томонидан ўзининг фаровонлиги, бахт, қониқиш, роҳат каби тушунчаларни субъектив ҳис этиш тўғрисида ҳам бормоқда. Масалан, соғлиқ даражаси, оилавий муносабатлар, иши, моддий аҳволи, яратувчанлик қобилияти ва ҳоказолардан қониқиш, ҳаётдан қониқиш ҳосил қилишнинг муҳим компоненти ҳисобланади. Шундай қилиб, турмуш сифати концепцияси инсоннинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатларини ҳам ўзаро ўз ичига олади. Бу муносабатлар эҳтиёжларнинг қондирилганлиги ва мавжуд имкониятларнинг кутилган имкониятларга мослиги даражасини характерлайди.

“Ҳақиқий даромадлар” кўрсаткичи пул даромадларидан ташқари натурал даромадларнинг қиймати, муассасаларнинг ижтимоий соҳа учун

моддий харажатлари кўринишидаги даромадлар, аҳолининг қимматбаҳо қоғозлари, жамғармалари ҳисобга олинади. Аҳолининг ҳақиқий даромадлари индекси жон бошига тўғри келадиган даромадлар динамикасини, моддий неъматлар, хизматлар, тарифлар баҳоларининг, солиқлар ва мажбурий ажратмаларнинг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда ифодалайди.

Кейинги йилларда янги – “Ихтиёрдаги ҳақиқий даромад” (солиқлар ва мажбурий ажратмалар чиқариб ташланиб, инфляция суръатларини ҳисобга олган ҳолдаги пул даромадлари) ишлатилмоқда. Бу икки кўрсаткичнинг фарқи ҳақиқий ихтиёрдаги даромад – миқдор кўрсаткичи, жон бошига тўғри келадиган ўртача ҳақиқий даромад эса аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадларнинг ўртача миқдори эканидан ташқари, уларни ҳисоблаш методикаси ҳам турлича. Аҳолининг турмуш даражасини ифодалаш учун жаҳондаги турли мамлакатларда турлича мезонлар қўлланилади. Улар орасида минимал истеъмол бюджети, камбағалчилик, мутлақ ва нисбий камбағалчилик кўрсаткичлари кенгфойдаланилади.

Минимал истеъмол бюджети – шахснинг ривожланиши учун зарур бўлган маънавий эҳтиёжлар истеъмолининг ижтимоий асосланган минимал даражасини таъминлайдиган истеъмол товарлари ва хизматлари турларининг қиймати. Камбағаллик кўрсаткичи– аҳолининг турмуш даражасини баҳолаш учун фойдаланиладиган мезонлардан биридир.

Жаҳон амалиётида камбағаллик даражасини таърифлашда ёндашишда учта асосий концепция: мутлақ, нисбий ва субъектив камбағаллик концепциясидан фойдаланилади.

Мутлақ камбағаллик концепцияси- шахс ёки оқилона минимал ҳаётий эҳтиёжларини таъминлаш учун зарур бўлган даромадни таърифлашга асосланади. Ўзбекистонда инсоннинг минимал эҳтиёжларини таърифлаш учун шундай тирикчилик минимуми белгиланганки, уни ҳисоблаб чиқишда калориялар, оқсиллар, ёғлар ва углеводлар зарурий истеъмолининг физиологик меъёрларидан фойдаланилади.

Нисбий камбағаллик концепцияси – асосий мезон сифатида инсоннинг минимал эҳтиёжларидан эмас, балки унинг фаровонлиги кўрсаткичларидан у ёки бу мамлакатда устунроқ келувчи моддий таъминланганлик даражаси билан бўладиган нисбатидан фойдаланади. Бундай ёндашишда даромадлари мамлакат бўйича ўртача даромаднинг муайян улушидан ошмайдиганлар камбағал ҳисобланади.

Кейинги вақтларда чет элдаги тадқиқотларда нисбий камбағалликни таърифлашнинг бошқа услубиятидан ҳам кенг фойдаланилмоқда, у инсоннинг бошдан кечираётган, умуман қилинган турмуш тарзи олиб бориш имконини бермайдиган етишмовчиликлар рўйхатини ўз ичига олади.

Камбағалликнинг субъектив концепцияси – ижтимоий мақбул турмуш даражаси учун зарур бўлган ресурсларни субъектив таърифлашга асосланган.

Концепциялардаги фарқлардан ташқари, камбағаллик миқёсларини таърифлашга уй ҳўжаликлари тавсифини танлаш ҳам таъсир этади, у камбағалликни баҳолаш учун фойдаланиладиган кўрсаткич билан таққосланади. Амалиётда уй ҳўжаликларининг қуйидаги тавсифларидан фойдаланилади:

- уй ҳўжаликларининг пул даромадлари;
- уй ҳўжаликларининг пул сарф-харажатлари;
- уй ҳўжаликлари тасарруфидаги моддий ресурслар кўрсаткичлари.

Ўзбекистонда камбағалликни таърифлаш, камбағаллик даражасини баҳолашда ўрта ҳисобда бир ойдаги пул даромадлари кўрсаткичидан фойдаланиладиган тарзда камбағаллик чегарасини тирикчилик минимуми даражасида белгилайдиган мутлақ концепциясига асосланади. Тирикчилик минимуми – инсон саломатлигини сақлаш ва унинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган моддий неъматлар ва хизматлар истеъмолининг минимал даражаси кўрсаткичидир. Тирикчилик минимуми ўрта ҳисобда аҳоли жон бошига тўғри келадиган қиймат тарзида ва умуман Ўзбекистон Республикаси бўйича, унинг таркибига кирувчи субъектлардаги

асосий ижтимоий-демографик гуруҳлар бўйича, шу жумладан, алоҳида шаҳарлар ва маъмурий-ҳудудий бирлашмалар бўйича белгиланиши мумкин.

Тирикчилик минимумининг қийматини белгилаш негизини илмий асосда ишлаб чиқилган озиқ-овқат маҳсулотлари табиий турлари ўлчамлари ташкил этади, улар айрим ижтимоий-иқтисодий гуруҳлари учун минимал истеъмол меъёрлари бўйича табақалаштириб берилган ҳамда истеъмол қилинадиган моддаларнинг калориялилиги ва кимёвий таркиби бўйича мувозанатлаштирилган. Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли меъёрларини асослашда турли табиий илмий шароитларни ҳисобга олиш мақсадида республика ҳудуди амалдаги услубий тавсияларга мувофиқ бир неча зонага ажратилган.

Зонал тақсимотига мувофиқ йилига ўрта ҳисобда аҳоли жон бошига озиқ-овқат маҳсулотлари турлари маълум миқдорлар доирасида белгилаб чиқилган. Ҳудудий зоналар бўйича озиқ-овқатлар турларининг қувват бера олиши суткасига 2204 ккал.дан 2607 ккал.гачани ташкил этади.

Тирикчилик минимуми бюджетида истеъмол меъёрлари фақат озиқ-овқат маҳсулотларига белгиланган товарлар ва барча турдаги хизматлар қиймати 31,7 фоиз миқдорида белгиланган. Ҳозирги вақтда қонунчиликдаги тирикчилик минимумига доир талабларга мувофиқ, умуман, Ўзбекистон Республикасининг таркибига кирувчи субъектлардаги аҳоли асосий ижтимоий-демографик гуруҳлари учун истеъмол саватини белгилаш бўйича янги услубий тавсиялар лойиҳаси ишлаб чиқилмоқда. Қонунчилик талабларига мувофиқ услубий тавсияларга қуйидагилар кириши керак:

1) Умуман Ўзбекистон Республикаси бўйича ва Ўзбекистон Республикасининг таркибига кирувчи субъектлардаги асосий ижтимоий-демографик гуруҳлар учун, инсон саломатлигини сақлаш ва унинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари, озиқ-овқат товарлар ва хизматлар минимал турларини шакллантириш принциплари ва тартиби;

2) Ўзбекистон Республикаси таркибига кирувчи субъектлар томонидан истеъмол саватини белгилашда иссиқ ёки совуқ табиий-иқлим шароитларини, аҳолининг асосий ижтимоий-демографик гуруҳлари ноозиқ-овқат товарлар ва хизматлар истеъмол қилишидаги миллий анъаналар ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олишга асосий ёндашувлар;

3) Ўзбекистон Республикаси бўйича ва унинг таркибига кирувчи субъектлардаги асосий ижтимоий-демографик гуруҳлар учун, инсон саломатлигини сақлаш ва унинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат товарлар ва хизматларнинг намунавий минимал турлари.

Белгиланган услубий тавсиялар асосида амалга ошириладиган истеъмол савати қонунчиликка мувофиқ камида беш йилда бир марта белгиланади. Тирикчилик минимумини ҳисоблаб чиқишга оид янги услубий тавсиялар лойиҳасида баъзи озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича амалдаги тавсияларга нисбатан юқорироқ истеъмол меъёрлари белгиланган. Бундан ташқари, ноозиқ-овқат товарлар ва хизматлар бўйича истеъмол меъёрлари ҳам белгиланган.

Турмуш даражасини ифодалаш учун мутлақ ва нисбий қашшоқлик кўрсаткичларидан ҳам фойдаланилади. Мутлақ қашшоқлик– даромадларнинг умуман йўқлиги ёки шахснинг (оиланинг) минимал турмуш эҳтиёжларини қондириш учун зарур даромаднинг йўқлигидир. Мутлақ қашшоқлик кўпроқ дайдилар, бошпанасизлар ва шу қабилар орасида учрайди.

Нисбий қашшоқликни – Ўзбекистон шароитида яшаш минимуми бюджетидан кам бўлган даромадлар миқдори билан аниқланади. Жаҳон амалиётида эса бу кўрсаткич мамлакат бўйича ўртача даромадларнинг 40-60 фоизидан кам бўлган даромадларга нисбатан қўлланилади.

Жаҳон амалиётида интеграл кўрсаткич сифатида инсоннинг ривожланиш индекси (ИРИ) қўлланилади. “БМТ тараққиёт дастурлари” (БМТТД) муаллифлари жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулот, кутилаётган умр кўриш даври ва аҳолининг маълумот даражаси каби

катталикларнинг ўртачасини ҳисоблаб турмуш даражасининг умумлаштирувчи индикаторини ишлаб чиқдилар.

ИРИ интеграл кўрсаткич бўлиб, у:

- 1) Кутилаётган умр узоқлигини;
- 2) Аҳолининг саводлилиги фоизи ҳамда 25 ва ундан юқори ёшдагиларнинг ўлганлик йиллари ўртача миқдори бўйича аниқланадиган аҳолининг маълумот даражасини;
- 3) Муайян йилда биржадаги курс эмас, балки тегишли мамлакатлар валюталарининг харид қобилияти бўйича АҚШ долларида ҳисоблаб чиқиладиган аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулотни ўз ичига олади.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг 117-сонли “Иқтисодий сиёсатнинг асосий мақсадлари ва меъёрлари тўғрисида”ги Конвенциясига мувофиқ мақбул турмуш даражасини сақлаб бориш мақсадида давлатларни озиқ-овқатлар билан таъминлаш, соғлиғини сақлаш, саломатлик, уй-жой куриш, меҳнат шароитлари, ёлланма ходимлар ва мустақил ишлаб чиқарувчиларни тақдирлаш, ижтимоий таъминот каби соҳаларда тараққиётга кўмаклашиш учун иложи борида чора-тадбирлар кўришлари лозим.

Аҳолининг қуйидаги тўртта турмуш даражасини ажратиб кўрсатиш мумкин:

тўқ турмуш даражаси – инсоннинг жисмоний ва ақлий куч-қувватини тўла тиклаш учун қулай шароитларни таъминлайдиган неъматлардан фойдаланиш;

нормал даража – инсоннинг жисмоний ва ақлий куч-қувватини тўла тиклаш учун қулай шароитларни таъминлайдиган илмий асосланган меъёрлар бўйича оқилона истеъмол қилиш;

камбағаллик – меҳнат учун ресурсларни қайта яратишнинг қуйи чегараси сифатидаги иш қобилиятини сақлаш даражасида неъматларни истеъмол қилиш;

қашшоқлик — истеъмол қилиниши инсоннинг яшаш қобилиятини сақлаш имкониятигига берадиган неъматлар ва хизматларнинг биологик мезонлар бўйича йўл қўйиладиган минимал турларини истеъмол қилиш.

Истеъмол бюджетлари турмуш даражаси индекси ва динамикасини меъёрий-таҳлилий баҳолаш, башоратлаш ва тартибга солиш ҳамда даромадлар соҳасида асосланган сиёсат ишлаб чиқишнинг муҳим воситасидир. Турмуш даражаси индексини ҳисоблаш учун турмуш даражасининг қуйидаги компонентлари жон бошига тўғри келадиган индекси аниқланади: овқатланиш (тўйимлилиги ва оқсилларга бойлиги бўйича), уй мулклари жамғармаси (солиштирма нархларда), уй-жой (қулайликларни қўшгандаги майдони), саломатлиги ва соғлиғини сақлаш (умр кўриш даври динамикаси, саломатлик ва соғлиқни сақлаш учун харажатлар бўйича), таълим ва маданият (маълумот олиш ўринлари, таълим ва маданият учун ажратиладиган харажатлар бўйича), аҳолига хизмат кўрсатиш (солиштирма нархларда) ва ҳоказо. Сўнг оила бюджетлари статистикаси бўйича эҳтиёжларнинг эластиклик коэффициенти аниқланади. Эластикликка тескари катталиқ турмуш даражасининг берилган компоненти бўйича эҳтиёжлар нисбий қатъийлигининг ўлчови сифатида қабул қилинади. Шундан кейин ҳар бир компонент учун эҳтиёжлар умумий салмоғида берилган эҳтиёжнинг улушини кўрсатувчи коэффициенти топилади.

II боб. Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнида аҳоли турмуш даражасини оширишнинг ҳозирги ҳолати ва кўрсаткичлар таҳлили

2.1. Чироқчи туманинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили

Чироқчи тумани 1926 йилда ташкил этилган бўлиб, унинг ҳудудий майдони 2,8 минг км² ни ташкил этади. Чироқчи туманининг доимий аҳолиси сони 360,3 минг кишини ташкил этади, шу жумладан шаҳар аҳолиси 87,2 минг киши ва қишлоқ аҳолиси 273,1 минг кишини ташкил этади. Туманнинг маркази Чироқчи шаҳри ҳисобланади, туманга бўйсунувчи шаҳар типигаги посёлкалар 8тани, маҳалла фуқаролар йиғини 45та ва қишлоқ фуқаролар йиғини 20тани ташкил этади, (2.1.1 – расм).

2.1.1 – расм.

Чироқчи туманининг ҳудудий таркиби

Уз-узини бошқариш органлари номи	Умумий ер майдони кв.км	Туманга бўйсунувчи шаҳар	Шаҳар типидаги посел калар	Қишлоқ фуқаролар йиғини
Туман бўйича:	2837	1	8	20
Шуркудук к.ф.й	430			1
Кукдала к.ф.й	279			1
Уймовут к.ф.й	228			1
Лангар к.ф.й	227			1
Уйшун к.ф.й	222			1
Пахтаобод к.ф.й	220			1
Жар к.ф.й	182			1
Эски анхорк.ф.й	156			1
Чорвадор к.ф.й	147			1
Кумдарё к.ф.й	123			1
Чияли к.ф.й	117			1

Мирзатун к.ф.й	112			1
Хумо к.ф.й	63			1
Торжилга к.ф.й	62			1
Кахрамон к.ф.й	56			1
Олмазор к.ф.й	54			1
Калкама к.ф.й	41			1
Додик к.ф.й	41			1
Дам к.ф.й	34			1
Янги хаёт к.ф.й	12			1
Чирокчи шаҳар	31	1		
Шаҳарчалар			8	

Охириги 3 йил давомида Чирокчи туманининг аҳоли сони кўпайиб борган, буни биз 2.1.2 – жадвал орқали кўришимиз мумкин.

2.1.2 – жадвал

Чирокчи туманида аҳоли сони ва меҳнат ресурсларининг ўзгариши, минг киши

Кўрсаткичлар	2011йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2014 йилда 2011 йилга нисбатан ўзгариши	
					+;-	%
Доимий аҳоли сони	333,2	340,9	349,9	360,3	27,1	108,1
Шундан:						
-эркаклар	167,7	171,9	176,1	180,9	13,2	107,9
- аёллар	165,5	169,0	173,8	179,4	13,9	108,4
Шаҳар аҳолиси	81,0	82,5	84,4	87,2	6,2	107,7

Шундан:					0,0	
-эркаклар	40,9	41,8	42,7	43,8	2,9	107,1
- аёллар	40,3	40,7	41,7	43,4	3,1	107,7
Кишлоқ аҳолиси	252,2	258,4	265,5	273,1	20,9	108,3
Шундан:						
-эркаклар	126,8	130,1	133,4	137,0	10,2	108,0
- аёллар	125,2	128,3	132,1	136,1	10,9	108,7
Меҳнатга лаёқатли аҳоли	167,6	173,9	183,3	188,6	21,0	112,5
Иқтисодиётда банд бўлган аҳоли сони:	93,8	95,6	104,9	108,9	15,1	116,1

2.1.2 – жадвал маъумотларига кўра, Чироқчи туманида доимий аҳоли сони 2014 йилда 2011 йилга нисбатан 27,1 минг кишига ёки 8,1 фоизга ошган. Чироқчи туманида 2014 йилда шаҳар аҳолиси 87,2 минг кишини, қишлоқ аҳолиси эса 273,1 минг кишини ташкил этган. Иқтисодиёт тармоқларида банд бўлган аҳоли сони 108,9 минг кишини ташкил этиб, 2011 йилга нисбатан 16,1 фоизга ошган.

2.1.3 – жадвал

Чироқчи тумани реал секторида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми

динамикаси

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2011 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2014 йилда 2011 йилга нисбатан ўзгариши, +/-
Ялпи саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш (амалдаги нархда)	млн. сум	34837,5	40543,6	44387,8	77328,8	42491,3
Утган йилга нисбатан	%	117,2	113,5	109,9	113,9	-3,3

Вилоятдаги улуши	%	0,8	0,8	0,8	1,2	0,4
Истеъмол моллари ишлаб чиқариш ҳажми (сотув нархларда)	млн. сум	16626,8	19724,4	26502,7	48122,6	31495,8
Утган йилга нисбатан	%	119,0	112,0	114,9	109,2	-9,8
Вилоятдаги улуши	%	3,7	3,8	4,2	4,3	0,6
Кишлоқ хўжалик ялпи маҳсулоти	млн.су м	167194,2	222738,8	280161,3	341107,0	173912,8
Утган йилга нисбатан	%	97,1	110,3	107,6	110,1	13,0
Вилоятдаги улуши	%	10,5	10,5	10,7	11,1	0,6
шу жумладан:						
Дехқончилик маҳсулотлари	млн.су м	59086,3	92573,8	123132,9	141859,4	82773,1
Чорвачилик маҳсулотлари	млн.су м	108107,9	130165,0	157028,4	199247,6	91139,7

Жадвал маълумотларига кўра, Чироқчи тумани иқтисодийнинг реал секторида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2011-2014 йиллар давомида асосан ошиб борган. Масалан, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 42491,3 млн сўмга, истеъмол моллари ишлаб чиқариш ҳажми 31495,8 млн сўмга ва кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 173912,8 млн сўмга ошган.

2.2. Аҳолининг моддий фаровонлиги ва даромадлари ўсиши тенденциялари

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида аҳоли турмуш даражасини ошириш муаммолари ўзгаришлар жараёни ва моҳиятига мос ҳолда янгича тус олмоқда. Ушбу муаммолар, айниқса, Ўзбекистон учун долзарбдир, чунки инсон манфаатларини таъминлаш масаласи барча йўналишдаги ислохотларнинг бош мақсади сифатида қўйилган. Аҳолининг моддий фаровонлигини ошириш мамлакат ривожланиши стратегиясининг асосий устувор вазифаларидан бири этиб белгиланган.

Аҳоли турмуш даражасини оширишга оид муаммоларни ечишда инсоният тараққиёти ҳозирги босқичнинг учта муҳим хусусиятларини эътиборга олиш зарур.

Биринчидан, глобаллашув жараёнларининг жадаллашиб бораётганлиги. Миллий иқтисодиёт интеграциясининг тобора кўчайиши, жаҳон миқёсида товарлар, хизматлар ҳамда меҳнат бозорларининг ташкил топиши ҳар бир мамлакат аҳолиси турмуш даражасини ва сифатини шакллантиришда катта таъсир кўрсатмоқда.

Иккинчидан, экологик муаммоларнинг кескинлашиб бораётганлиги. Бунинг натижасида иқтисодиётни жадал суръатлар билан ривожлантириш мақсадида ресурслардан фойдаланиш муаммоларини ҳал этишда миллий ва ҳалқаро экологик хавфсизликни таъминлаш, ҳозирги ва келажак авлодларни манфаатлар тенглигини таъминлайдиган барқарор ривожланиш концепциясига риоя қилиш зарурати кучаймоқда.

Учинчидан, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти моделининг шаклланиб бораётганлиги, тақсимотда социал адолат тамойилларининг кўчайиб бораётганлиги, айнан оқилона ижтимоий сиёсат иқтисодий ривожланишнинг бош омилга айланаётганлиги. Бу давлатнинг аҳолининг кам таъминланган қатламлари ва ижтимоий заиф гуруҳларини (ёшлар, аёллар, ногиронлар) қўллаб-қувватлаш ва бозор стихиясидан ижтимоий ҳимоялашни тақозо этади. Ўз навбатида аҳоли кенг қатламлари турмуш даражасининг ошиши унинг меҳнат ва ижтимоий фаолиятини кучайтиради, ишлаб чиқаришда инсон омилининг роли ва аҳамияти тобора кучайиб боради, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш жараёнларига қатнашиш фаоллигини оширади.

Иқтисодиётимизни барқарор ривожлантиришда хизмат кўрсатиш соҳаси тобора катта рол ўйнамоқда. Ҳукуматимиз томонидан 2013-2016-йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар дастурини тасдиқлади. 2013-йилда хизмат кўрсатиш бўйича 13 мингдан ортиқ корхона, жумладан,

савдо-маиший комплекслар, минибанклар ва суғурта компаниялари филиаллари ва бошқа корхоналар ташкил этилди.

Аҳолининг пул даромадлари меҳнаткашлар учун иш ҳақи ҳисобидаги барча пул маблағлари тушуми; пенсиялар, стипендиялар, турли нафақалар; мулкдан фоиз, дивидендлар, рента кўринишидаги даромадлар; акциялар, қимматбаҳо қоғозлар, кўчмас мулк, чорва ҳайвонлари, томарқа хўжалиги маҳсулотлари, турли буюмлар ва бошқа товарларни сотишдан тушадиган пул тушумлари, турли хизматлар кўрсатиш учун ҳақлар ва ҳоказолардан ташкил топади.

Аҳолининг натурал даромадлари - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг барча тушумлари: деҳқончилик, чорвачилик, паррандачилик маҳсулотлари, боғ-қўрғон, сабзавот-полиз экинлари участкаси, шахсий томорқа, табиат инъомларидан шахсий, оилавий эҳтиёжлар учун тайёрланадиган маҳсулотлар каби тушумлардан иборат.

Пул ва натурал даромадларнинг нисбати тез-тез ўзгариб туради, аммо пул шакли кўпроқ тарқалган. Одатда, аҳолининг камбағал қатламларида натурал даромадлар ҳиссаси юқори бўлади. Иқтисодий вазият ёмонлашган даврда натурал даромадлар салмоғи ошиб кетади, жамоа хўжаликлари деҳқонларида натурал даромадлар ҳиссаси саноат ишчилари натурал даромадлари ҳиссасига нисбатан доимо юқори бўлади, буни бюджет тадқиқотлари ҳам тасдиқлайди.

Мулкдан олинадиган даромадлар хўжалик юритувчи субъектларга молиявий ва номолиявий ресурсларни фойдаланишга бериб қўйишдан олинадиган даромадлардир.

Фоизлар - қўйилмалар ва қимматли қоғозлар бўйича даромадлар олиш шаклидир.

Дивидендлар мулкдан олинадиган даромаднинг шундай шаклики, акциядорлар маблағларни корпорациялар тасарруфига топширганликлари натижасида (акциялар сотиб олиш орқали) уни олишга ҳақли бўладилар.

Аҳоли даромадлари номинал ва реал кўринишда бўлади. Номинал даромадлар - пул кўринишида олинган даромадлардир. Реал даромадлар истеъмол нархларининг индексига қараб тузатилган жорий даврдаги номинал пулли даромадлардир.

Номинал ва реал даромадлар кўрсаткичи билан бир қаторда аҳоли пулли даромадларининг харид қобилияти кўрсаткичи ҳам алоҳида олиб қаралади. Бу кўрсаткич аҳолининг товарлар ва хизматлар сотиб олиш бўйича потенциал имкониятларини акс эттиради ва аҳолининг ўрта ҳисобда жон бошига тўғри келадиган пулли даромадларининг товар эквиваленти орқали ифодаланади. Жон бошига тўғри келадиган пулли даромадлар пулли даромадларнинг жами миқдорини мавжуд аҳоли сонига бўлиш орқали ҳисоблаб чиқилади.

Ҳисоблаб чиқилган ёки олинган даромадлардан фуқаролар турли солиқ тўловлари ва бадаллар тўлашларига тўғри келади. Шу сабабли фуқаронинг ҳақиқий тасарруфида бўлган даромадларни тавсифлайдиган кўрсаткичга таъриф бериш муҳим. Ўзбекистон Республикаси Макроиктисодиёт ва статистика вазирлиги мажбурий тўловлар ва бадаллар чегирилганидан қоладиган жорий давр пул даромадларини тасарруфдаги пул даромадлари деб таърифлайди.

Шахсий томорқа хўжаликларидан (пулли ва табиий шаклларда) олинадиган даромадлар даромадни шакллантиришда муҳим рол уйнайди, уларнинг ҳажми Миллий ҳисоб варақалар тизимида умумқабул қилинган қуйидаги принцип бўйича ҳисоблаб чиқилади: маҳсулот чиқариш қийматидан уни ишлаб чиқаришга ишлатилган маҳсулот ва хизматлар қиймати айирилади.

Уй-жой ва коммунал хўжалик, йўловчи транспорти, йўл хўжалиги, соғлиқни сақлаш ва маданият муассасалари тармоқларининг катта қисми давлат, республика, маҳаллий ва шаҳар бюджетларига ҳамда тегишли маҳаллий маъмурларнинг иш сифатига боғлиқ бўлади. Шу сабабли мазкур қисмнинг каттагина ҳажми табиий шаклдаги ижтимоий трансферт

ҳисобланади ва уни аҳолининг ялпи даромадлари жумласига киритиш тўғри бўлади.

Даромад олиш учун меҳнат ва капитал бозорида қанча ҳажмда хизмат таклиф этиш тўғрисида қарор, одатда, оила даражасида қабул қилинади. Шу боис бозор иқтисодиётида даромад шаклланиши умуман аҳолига татбиқангина эмас, балки уй хўжалиги даражасида ҳам олиб қаралади. Уй хўжаликларининг ялпи даромади бирламчи ва иккиламчи даромадлардан шаклланади (2.2.1-расм).

Уй хўжалиги - битта хонадонда яшайдиган, ўзининг барча даромадлари ва моддий бойликларини (ёки уларнинг бир қисмини) бирлаштирган ва товарлар ҳамда хизматлар истеъмолига, асосан турар жой ва озиқ-овқат маҳсулотларига сарф-харажатларни биргаликда амалга оширадиган шахслар гуруҳи (ёки бир шахс)дир.

Аралаш даромад даромадларнинг мустақил кўрсаткичи бўлади, унда меҳнатга ҳақ тўлаш ва фойда олиш элементлари мужассамлашади. Аралаш даромадлар хусусий тадбиркорлик фаолиятидан (ёлланма меҳнат кўлланилмаган ҳолда), шахсий томорқа хўжалигидан олинadиган даромадлар, эркин касбдаги шахсларнинг даромадлари, муаллифлик гонорарлари ва шу кабиларни ўз ичига олади.

2.2.1-расм. Уй хўжаликлари ялпи даромадларининг манбалари

Шундай қилиб, юқорида келтирилган омиллар заминида аҳоли даромадларининг турли мамлакатлардаги табақаланиши ва турмуш даражасининг фарқланиши келиб чиқади. Аҳоли ўз тасарруфидаги ресурсларни мустақил идрок қилиш доирасининг кенгайиб бориши жамиятда янгича иқтисодий вазиятни вужудга келтиради (2.2.1-жадвал)

2.2.1-жадвал

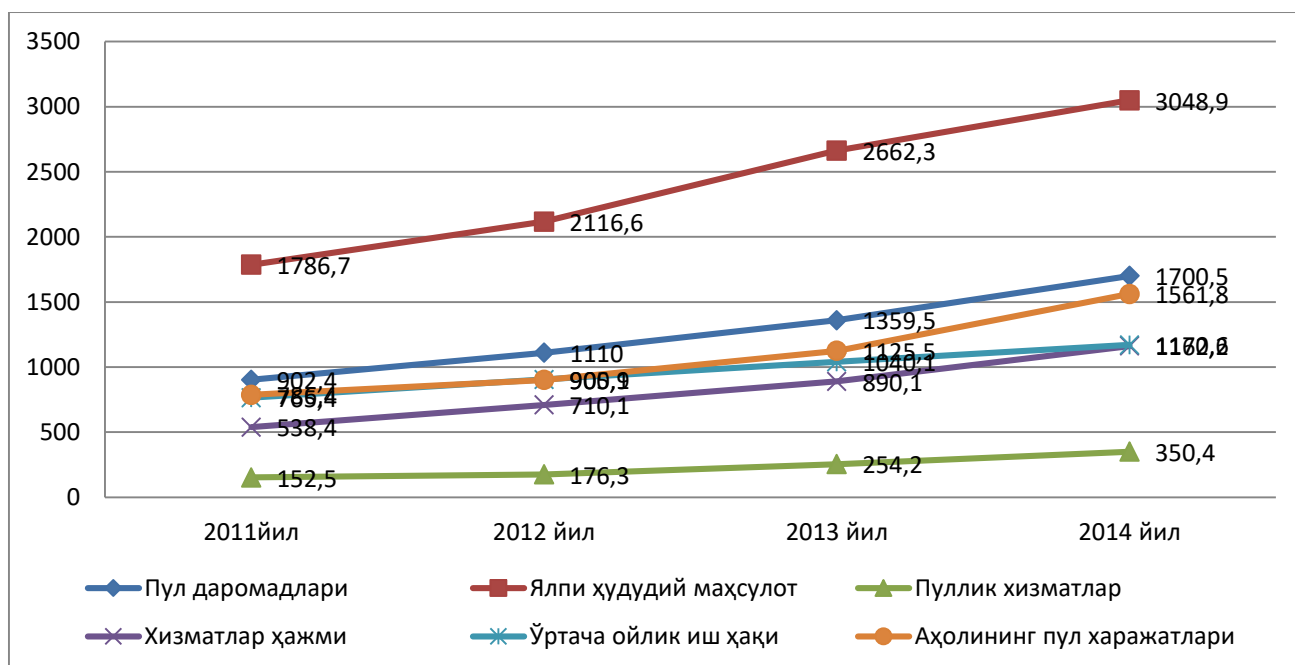
Чироқчи туманида аҳоли ялпи харажатларининг таркиби, фоизда

Т/р	Кўрсаткичлар	2011 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил
1	Жами харажатлар таркиби	100,0	100,0	100,0	100,0
	улардан:				
1.1	истеъмол харажатлари	78,4	78,1	78,0	77,9
1.2	Истеъмолдан ташқари харажатлар (солиқлар, аъзолик бадаллари ва бошқа мажбурий тўловлар)	6,2	6,0	5,9	5,8
1.3	пул омонатлари ва жамғармалар	15,4	15,9	16,1	16,3
2	Жами истеъмол харажатлари	100,0	100,0	100,0	100,0
	шу жумладан:				
2.1	Озиқ-овқат маҳсулотлари учун	49,8	49,5	49,3	49,2
2.2	Нооziқ-овқат	33,7	33,8	33,8	33,8

	маҳсулотлари учун				
2.3	Хизматлар учун тўловлар	16,5	16,7	16,9	17,0

Жадвалдан кўриниб турганидек, 2011 – 2014 йиллар давомида жами харажатлар таркибида истеъмол харажатларининг улуши 78,4 фоиздан 77,9 фоизга, истеъмолдан ташқари харажатлар улуши 6,2 фоиздан 5,8 фоизга қисқарган, аксинча, пул омонатлари ва жамғармалар улуши 15,4 фоиздан 16,3 фоизга ортган. Шу билан бирга, оилаларнинг истеъмол харажатлари макротаркиби ҳам оптималлашиб бормоқда: озиқ-овқат маҳсулотлари учун харажатлар улуши барқарорлашиб, хизматлар учун харажатлар улуши ортиб бормоқда. Бундай ҳолат иқтисодий ривожланиб бораётган давлатлар учун хосдир.

Олиб борилган тадқиқотларга кўра, Чироқчи туманида аҳоли жон бошига тўғри келадиган пул даромадла 2011-2014йиллар давомида ошиб борган, (2.2.2-расм).

**2.2.2 – расм. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган кўрсаткичлар таҳлили,
минг сўм**

Аҳоли турмуш даражасининг ўсиши хизмат кўрсатиш ва хизмат турларига нисбатан ошиб бораётган талабнинг таъминланиши билан боғлиқдир.

Аҳоли турмуш даражаси бевосита ижтимоий хизматлар билан таъминланганлик даражаси билан боғлиқ. Қуйидаги жадвалда Чироқчи туманида ижтимоий хизматлар билан таъминланганлик даражаси таҳлил қилинган.

2.2.2 – жадвал

Чироқчи туманида ижтимоий инфратузилма объектларининг ривожланиши

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиг и	2011 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2014 йилда 2011 йилга нисбатан ўзгариши , %
Таъминланиш:						
Хар 10 минг аҳолига Касалхонадаги уринлар	урин	20,4	19,2	19,2	19,2	94,1
Амбулатория- поликлиника	1 смена қатнов	47,5	45,0	45,0	45,0	94,7
Врачлар сони ҳар 10 минг аҳолига		10,9	9,1	9,1	9,1	83,5
Тиббий хамширалар ҳар 10 минг аҳолига		71,8	73,4	73,4	73,4	102,2
Тиббий хамширалар - сони		2402	2473	2449	2449	102,0
<u>IV. Маданият</u>						
Киноқурилмалар	сони	1	1	1	1	100,0
Улардаги уринлар	урин	552	552	552	552	100,0
Клуб муассасалари	сони	14	12	12	12	85,7
Маданият, истирохат ва	сони	1	1	1	1	100,0

дам						
Ахборот ресурс-маркази кутубхона фонди	минг нуса	238,2	373,2	373,2	401,5	168,6

Жадвал маълумотларига кўра, Чироқчи туманида ижтимоий инфратузилма объектлари асосан 2011-2014 йиллар давомида ўзгаришсиз қолган, ҳатто айрим объектлар сони қисқарган.

III боб. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида аҳоли турмуш даражасини барқарор ўстириш йўллари

3.1. Аҳоли турмуш даражасини оширишда хизматлар соҳасининг ўрни

Иқтисодийтимизни барқарор ривожлантиришда хизмат кўрсатиш соҳаси тобора катта рол ўйнамоқда. Хукуматимиз томонидан 2013-2016-йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар дастурини тасдиқлади. 2013-йилда хизмат кўрсатиш бўйича 13 мингдан ортиқ корхона, жумладан, савдо-маиший комплекслар, минибанклар ва суғурта компаниялари филиаллари ва бошқа корхоналар ташкил этилди.

Чироқчи туманида ҳам хизматлар соҳасини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда, турли хилдаги янги хизмат турлари ривожлантирилиб келинмоқда, (3.1.1 - жадвал)

3.1.1– жадвал

Чироқчи туманида хизматлар ва сервиснинг соҳалар бўйича тақсимланиши

Кўрсаткичлар	2012 йил	2013 йил	2014 йил
Жами хизматлар	100,0	100,0	100,0
шу жумладан асосий турлари бўйича:			
Савдо ва овкатланиш хизматлари	40,0	44,6	32,3
Транспорт хизматлари	19,7	20,0	17,7

Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари	1,9	0,8	17,3
Молиявий хизматлар	5,4	5,8	4,8
Маиший хизматлар	3,8	4,1	4,6
Бошқа хизматлар	29,1	24,7	22,9

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 майдаги “2012 – 2016 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастури тўғрисида”ги ПҚ – 1754 – сонли ва вилоят ҳокимининг 2012 йил 15 майдаги Х-170/05 - сонли қарорларига асосан вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш, аҳолининг хизмат турларига бўлган талабини кенгроқ таъминлаш мақсадида “2012 – 2016 йилларда вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш” дастурлари ишлаб чиқилган.

Вилоятда Хизматлар соҳаси ва сервисни ривожлантириш дастурининг амалга оширилиши ҳисобига 4,5 трлн. сўмлик ёки 2013 йилнинг шу даврига нисбатан 118,1 фоиз ўсишга эришилди. (прогноз 119,4 фоиз)

Қашқадарё вилоятида жами хизматлар хажми 2010-2014 йилларда 3,2 мартага ошган бўлиб, ўртача йиллик ўсиш суръати таққослама нархларда 17,6 фоизни ташкил қилади.

Шу жумладан савдо ва умумий овкатланиш хизматлар ўртача йиллик ўсиш суръати 22,5 фоизни, транспорт хизматлар ўртача 22,1 фоизни, алоқа ва ахборотлаштириш хизмати ўртача 35,5 фоизни, молиявий хизматлари ўртача 23,9 фоизни, маиший хизмат ўртача ўсиш суръати таққослама нархларда 22,5 фоизни ташкил қилади.

Шу йиллар давомида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш бўйича кўрилган чора-тадбирлар натижасида 2010 йилга нисбатан 2014

йилда хизмат кўрсатиш соҳаси вилоятда 3,2 марта ошган бўлса, кишлоқ ҳудудларида 2,7 мартага, савдо ва умумий овқатланиш хизматлар мос равишда 3,8 ва 4,2 мартага, алоқа ва ахборотлаштириш хизмати мос равишда 3,9 ва 1,2 мартага, маиший хизмати мос равишда 4,1 ва 2,5 мартага, молиявий хизматлар мос равишда 2,9 ва 12,2 мартага ва транспорт хизматлари 3,0 ва 2,9 мартага ошган.

2010-2014 йиллар давомида хизматларнинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 25,3 фоиздан 28,1 фоизни ташкил этди.

2010 – 2014 йилларда вилоятда хизматлар соҳасини ривожлантириш дастурга асосан жами 5668 та савдо ва умумий овқатланиш ҳамда хизмат кўрсатиш шохобчалари ташкил этилди.

Шундан 1990 таси чакана савдо, 338 таси умумий овқатланиш, 36 та гузар туридаги хизмат кўрсатиш мажмуаси, 3304 та хизмат кўрсатиш шохобчалари (437 та тикувчилик, 431 та сартарошхона ва гузаллик салонлари, 193 та пойафзал таъмирлаш, 137 та суратхона ва 2106 та бошқа хизматлар) ташкил этилди.

2010 йилда вилоят буйича жами хизматлар аҳоли жон бошига ўртача 544,6 минг сўмдан тўғри келган бўлса 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 1526,4 сўмни ёки 2,8 мартага ошди.

2010-2014 йиллар давомида хизмат курсатиш ва сервис соҳасида 16682 та (шу жумладан қишлоқ жойларида 10342 та) ишчи уринлари барпо этилди.

Хизматлар соҳаси ва сервисни ривожлантириш дастурининг амалга оширилиши ҳисобига 4,5 трлн. сўмлик ёки 2013 йилнинг шу даврига нисбатан 118,1 фоиз ўсишга эришилди. (прогноз 119,4 фоиз)

Вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш Дастурига асосан жорий йилда 1039 та хизмат кўрсатиш лойиҳаларининг амалга ошириш ҳисобидан 2050 та иш ўринлари яратиш белгилаб олинган.

Ушбу лойиҳаларни амалга ошириш учун жами 60,9 млрд. сўм, шундан тадбиркорларнинг ўз маблағлари ҳисобидан 35,1 млрд. сўм, банк кредитлари ҳисобидан эса 25,8 млрд.сўм сарфланиши режалаштирилган.

Шундан, жорий йилнинг январь – декабр ойларида 1039 та хизмат кўрсатиш субъектларини ташкил этиш ҳисобига 2050 та иш ўринлари яратиш белгиланган бўлиб, амалда ҳозирги кунга қадар 1147 та савдо ва умумий овқатланиш ҳамда хизмат кўрсатиш шохобчалари ташкил этилиб, 2720 та янги иш ўринлари яратилди.

Ушбу лойиҳаларни амалга ошириш учун жами 60,9 млрд. сўм маблағ сарфланиб, шундан 35,1 млрд.сўми тадбиркорларнинг ўз маблағини, 25,8 млрд. сўми банк кредитини ташкил этди.

Шу жумладан қишлоқ жойларида 544 та хизмат кўрсатиш шохобчалари ташкил этилиб, 1160 та янги иш ўринлари яратилди.

3.1.2 - жадвал

Чироқчи туманида аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш динамикаси таҳлили

Кўрсаткичлар	2012 йил		2013 йил		2014 йил		2014йилда 2012 йилга нисбатан ўзгариши, %	
	Пуллик хизмат, млн, сўм	ш.ж. Маиший хизмат, млн. сўм	Пуллик хизмат, млн, сўм	ш.ж. Маиший хизмат, млн. сўм	Пуллик хизмат, млн, сўм	ш.ж. Маиший хизмат, млн. сўм	Пулл ик хизм ат, млн, сўм	ш.ж. Маи ший хизма т, млн. сўм
Туман буйича:(амал даги нархларда)	25554	5208	32890	4205	69987	8102	155,6	155,6
Давлат мулкчилиги	645	3	503	3	620	3	100,0	100,0
Нодавлат мулкчилиги	24908	5204	32387	4202	69367	8099	155,6	155,6

Бизнинг назаримизда, хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли турмуш даражаси ва сифатига таъсири 3.5.1 – расмда келтирилган барча йўналишлар ўзаро чамбарчас боғлиқ ва аҳоли турмуш даражаси ва сифати кўрсаткичларига бевосита таъсир кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг ҳудудий дастурлари ва уларни амалга ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқишда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарур:

- хизмат кўрсатиш соҳаси таркибини янада такомиллаштириш, аҳоли талабгор бўлган замонавий хизмат турлари билан бозорни жадал ривожлантириш ва тўлдиришга;
- шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари ҳудудларининг қурилишини режалаштиришда тасдиқланган меъёрлардан келиб чиққан ҳолда минтақалар аҳолисига турли ижтимоий ва коммунал-маиший хизмат кўрсатиш сифатини ошириш ва улардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;
- биринчи навбатда қишлоқ аҳоли пунктларида хизмат кўрсатиш корхоналарини ривожлантириш, хизмат кўрсатиш соҳасига оилавий тадбиркорлик субъектлари ҳамда ихтисослашган касб-ҳунар коллежлари ва олий таълим муассасалари битирувчилари ичидан ёшларни кенг жалб этиш.

3.2. Аҳоли турмуш даражасини ошириш ва фаровонлигини юксалтиришнинг устувор йўналишлари

Ишлаб чиқаришнинг ижтимоий самараси аҳоли фаровонлигида, яъни турмуш даражаси ва сифатида намоён бўлади. Кишилар ҳаётий эҳтиёжларининг қондирилиши меъёри турмуш даражаси дейилади. Унинг муҳим жиҳати-ноз-неъматлар истеъмоли ҳисобланади. Истеъмол миқдори ва таркибининг ишлаб чиқариш ҳолатига қараб шаклланиши қонуний ҳодисадир. Мазкур тадқиқот турмуш фаровонлиги миллий даромадининг ҳажми ва унинг тақсимланишига боғлиқлиги ҳамда аҳоли турмуш даражасини оширишнинг йўналишларини ёритиб беради.

Ривожланган бозор иқтисодиётига хос қоидалардан бири-миллий даромадда истеъмол ҳиссасининг ортиб боришидир, яъни миллий даромаднинг тобора кўпроқ қисмининг фаровонликка қаратилишидир. Буни қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин.

Биринчидан-иқтисодиётни модернизациялаш шароитида миллий даромаднинг камроқ қисмини жамғарган ҳолда (масалан, 15-20%) барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш мумкин, чунки инвестициялар илғор техника ва технологияда моддийлашиб, меҳнат унумини ошириб боради, бинобарин жамғариш самарадорлигининг ортиши истеъмолини кенгайтиришга хизмат қилади.

Иккинчидан-иқтисодий ўсишда инсон омилининг аҳамияти беқиёс ортади, бу истеъмолни кенгайтириш орқали ишчи кучи малакасини оширишга олиб келади, чунки юксак технология сифатли ишчи кучини талаб этади.

Учинчидан-энг муҳими, бозор иқтисодиёти ривожланган шароитда аҳолининг талаб эҳтиёжини қондириб, унинг фаровонлигини оширишдан иборат инсонпарварлик тамойили кучайиб боради, бу эса истеъмолни кенгайтиришни тақозо этади.

Турмуш даражасининг икки кўрсаткичи мавжуд:

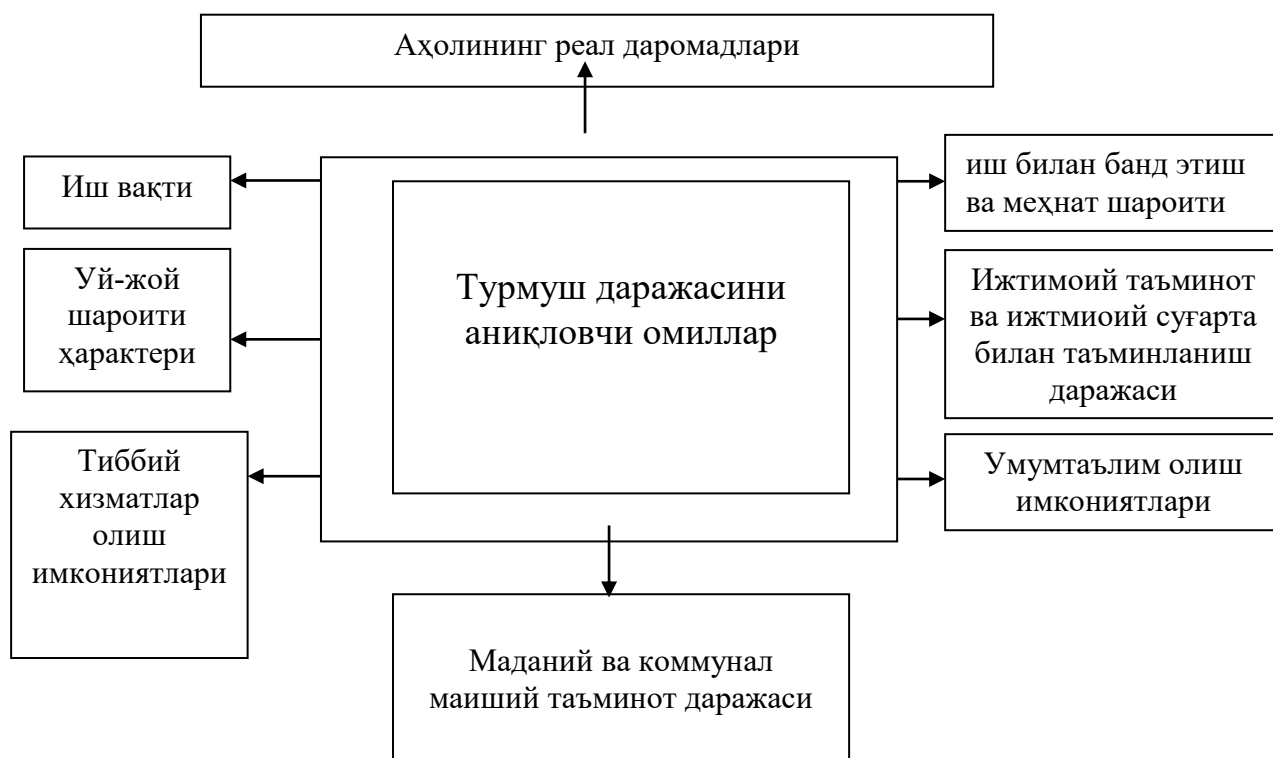
1. Қиймат пул кўрсаткичлари-иш ҳақи, фойда, фоиз, рента, дивидендлар.

2. Моддий-натурал кўрсаткичлар-озик-овқат, уй-жой ва ҳоказо.

Аҳоли турмуш даражаси пул даромадига эмас, балки реал даромадга боғлиқ бўлади. Аҳоли турмуш даражасига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

1. Аҳоли эҳтиёжларининг ривожланиш даражаси.

2. Эҳтиёжларни қондириш учун ишлатиладиган ҳаётий неъмат ва хизматларнинг миқдори ва сифати (3.2.1 – расм)

3.2.1- расм. Аҳоли турмуш даражасини аниқловчи омиллар

Аҳоли турмуш даражасининг миқдор ва сифат кўрсаткичлари тизими куйидагилардан иборат:

1. Истеъмол қилинаётган маддий неъмат ва хизматлар ҳажми.
2. Аҳолининг реал даромадлари.
3. Истеъмол қилинаётган товар ва хизматларнинг ЯИМдаги улуши.
4. Озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарларнинг истеъмол даражаси.
5. Ўртача иш ҳақи миқдори.
6. Ижтимоий истеъмол ва социал фондлар миқдори.
7. Меҳнат шароити.
8. Иш вақти ва бўш вақтнинг узунлиги.
9. Уй-жой билан таъминланиш даражаси
10. Таълим ва соғлиқни сақлаш аҳволи
11. Аҳолининг машҳурлиги

Турмуш даражасининг табақаланиши дифференциация дейилади. Даромаднинг турлича бўлиши натижасида бир оила ҳисобига ва жон бошига тўғри келадиган истеъмол фарқланади. Ривожланган иқтисодиёт шароитларида тафовутлар оммабоп товар истеъмоли жиҳатидан эмас, балки замонавий янги обрўталаб товарлар истеъмоли жиҳатидан пайдо бўлади. Истеъмол тузилишига қарабу ёки бу мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигига баҳо берилади.

Турмуш даражаси ошган сари, аҳоли пул харажатларининг тобора кўпроқ қисми ноозиқ-овқат товарларини харид этиб, истеъмол қилишга сарфланади, шунга кўра, унинг тобора кам қисми озиқ-овқатга кетади. Бу қонунда ифодаланган силжишлар аҳолининг айрим тоифалари, ҳудудлар ва мамлакатлар доирасидаги пул харажатларига хос бўлади.

Аҳолининг пул даромадлари кундалик тирикчилик харажатларидан ортиб қолиб жамғарма ҳосил бўлиши, унинг капитал сифатида ишлатилиши ҳам турмуш даражасини кўрсатади. Турмуш даражаси юқори бўлган шароитда аҳоли қўлида даромад келтирувчи акция, облигация, заём ва ҳоказо каби қимматбаҳо қоғозлар кўпаяди.

Аҳоли турмуш даражасини аниқлашда ҳар бир мамлакатда инсоннинг камолот индексидан фойдаланилади. Унда қуйидагилар инобатга олинади:

1. Кишилар жон бошига тўғри келадиган ЯИМ улуши.
2. Мамлакатдаги ўртача яшаш ёши узунлиги.
3. Мамлакат аҳолисининг таълим даражаси ва малака, касб-корлик даражаси.
4. Аҳолининг турмуш сифати.

Истеъмол бюджети-бир кишининг номал шароитини таъминлаш учун зарур бўлган истеъмол товарлари ва хизматлар йиғиндисининг бозор баҳосидаги кўринишидан иборат. Истеъмол бюджети 3 турга бўлинади:

1. **Минимал бюджети-** бу инсонга энг зарур, кундалик эҳтиёжлари учун керак бўлган истеъмол буюмлари ва хизматлар йиғиндисининг пул кўринишидан иборатдир.

2. **Реал ҳақиқий истеъмол бюджети**-шу кунда шаклланган истеъмол буюмлари ва хизматлар йиғиндисининг пул кўринишидан иборатдир.

3. **Илмий асосланган истеъмол бюджети** - иқтисодчилар, тиббиётчилар, социолог мутахассислар томонидан инсоннинг нормал турмуш даражасини таъминлаш учун зарур бўлган истеъмол буюмлари ва хизматлар йиғиндисининг пул кўринишидан иборатдир.

Ўзбекистон Республикасида ялпи ички маҳсулот, маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг юқори суръатларда барқарор ўсиб бориши, бюджет соҳаси ходимларининг иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендиялар миқдорининг мунтазам қайта кўриб чиқилиши, таълим, соғлиқни сақлаш ва илм-фн соҳалари хизматчиларининг меҳнатини рағбатлантириш, аҳоли турмуш даражасини тубдан яхшилашга қаратилган бошқа чора-тадбирлар турмуш сифатининг юксалиб боришини таъминлади.

Мамлакаимизда кучли ижтимоий сиёсатнинг босқичма-босқич амалга оширилиши аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг ошишига олиб келди. Халқимизни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган аниқ мақсадли чора-тадбирлар ўртача ойлик иш ҳақи миқдорининг сезиларли равишда, яъни 2011 йилда 1991 йилга нисбатан АҚШ доллари қийматида 2,7 баробар, ўртача пенсия ҳажмининг эса 5,9 баробар ошишини таъминланади.

Пул даромадларининг ошиши ва аниқ йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар аҳоли барча қатламлари ўртача даромадларининг ўсиб боришини таъминлади. Бунда аҳолининг турли гуруҳлари даромадлари даражасидаги тафовутни акс эттирадиган Жини коэффиценти 1991-2011 йилларда 0,40 дан 0,29 га пасайди, бу эса иқтисодий жиҳатдан тараққий этган давлатлардаги ўртача кўрсаткичга мос келади.

Аҳоли турмуш даражасининг ўсиши хизмат кўрсатиш ва хизмат турларига нисбатан ошиб бораётган талабнинг таъминланиши билан боғлиқдир.

Республикамизда ялпи даромадлар таркибида мулк даромадлари, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан олинган даромадлар кўринишидаги янги даромад турлари кўпайиб бормоқда.

Республикамиз Президенти томонидан аҳоли даромадларини оширишга қаратилган чора-тадбирларнинг олиб борилиши мамлакатда ўрта сифни шакллантириш имконини берди.

Бугунги кунда аҳоли турмуш даражасини янада ошириш учун Ўзбекитонда ва, шу жумладан, Қашқадарё вилоятида қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

1. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ улушини янада кўпайтириш
2. Аҳоли реал даромадлари ва бандлик даражасини ошириб бориш
3. Аҳолининг уй-жой билан таъминланиш даражасини янада ошириб бориш
4. Маориф ва соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш
5. Меҳнат шароитлари янада яхшиланишига эришиш
6. Маънавий муҳитнинг ривожланишини ва ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш
7. Овқатланиш сифати ва маданиятини янада ошириш
8. Бошланғич ва ўрта мактабларда таълим сифатини янада яхшилаш
9. Аёллар ва эркаклар тенглигини рағбатлантириш ва аёлларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш
10. Оналар соғлиғини янада яхшилаш
11. Экологик барқарорликни таъминлаш
12. Ривожланиш мақсадларида глобал ҳамкорликни кучайтириш ва ҳоказо.

Хулоса

Битирув малакавий ишини бажариш жараёнида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

1. Бизнинг фикримизча, турмуш даражаси – бу моддий фаровонлик даражасини, яъни одамларнинг моддий эҳтиёжи қондирилганлигининг даражасини ифода этади. Унинг мамлакат бўйича ўртача кўрсаткичини аҳоли жон бошига ЯИМ кўрсаткич ифода қилади. Турмуш сифати эса “номоддий” ёки пулда ифодаланмайдиган ҳамда фақат пул билан белгиланмайдиган хусусиятлар: одамларнинг саломатлиги ва умр кўриш давомийлиги, дам олиш ва бўш вақтини ўтказиш, маданий ривожланиш, ўзлигини намоён қилиш, билимлар ва маънавий бойликнинг бошқа неъматларидан фойдаланиш имкониятларини қамраб олади.

2. Аҳолининг қуйидаги тўртта турмуш даражасини ажратиб кўрсатиш мумкин:

тўқ турмуш даражаси – инсоннинг жисмоний ва ақлий куч-қувватини тўла тиклаш учун қулай шароитларни таъминлайдиган неъматлардан фойдаланиш;

нормал даража – инсоннинг жисмоний ва ақлий куч-қувватини тўла тиклаш учун қулай шароитларни таъминлайдиган илмий асосланган меъёрлар бўйича оқилона истеъмол қилиш;

камбағаллик – меҳнат учун ресурсларни қайта яратишнинг қуйи чегараси сифатидаги иш қобилиятини сақлаш даражасида неъматларни истеъмол қилиш;

қашшоқлик – истеъмол қилиниши инсоннинг яшаш қобилиятини сақлаш имкониятинигина берадиган неъматлар ва хизматларнинг биологик мезонлар бўйича йўл қўйиладиган минимал турларини истеъмол қилиш.

3. Аҳоли турмуш даражасини оширишга оид муаммоларни ечишда инсоният тараққиёти ҳозирги босқичнинг учта муҳим хусусиятларини эътиборга олиш зарур.

Биринчидан, глобаллашув жараёнларининг жадаллашиб бораётганлиги. Миллий иқтисодиёт интеграциясининг тобора кўчайиши, жаҳон миқёсида товарлар, хизматлар ҳамда меҳнат бозорларининг ташкил топиши ҳар бир мамлакат аҳолиси турмуш даражасини ва сифатини шакллантиришда катта таъсир кўрсатмоқда.

Иккинчидан, экологик муаммоларнинг кескинлашиб бораётганлиги. Бунинг натижасида иқтисодиётни жадал суръатлар билан ривожлантириш мақсадида ресурслардан фойдаланиш муаммоларини ҳал этишда миллий ва халқаро экологик хавфсизликни таъминлаш, ҳозирги ва келажак авлодларни манфаатлар тенглигини таъминлайдиган барқарор ривожланиш концепциясига риоя қилиш зарурати кучаймоқда.

Учинчидан, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти моделининг шаклланиб бораётганлиги, тақсимотда социал адолат тамойилларининг кўчайиб бораётганлиги, айнан оқилона ижтимоий сиёсат иқтисодий ривожланишнинг бош омилга айланаётганлиги. Бу давлатнинг аҳолининг кам таъминланган қатламлари ва ижтимоий заиф гуруҳларини (ёшлар, аёллар, ногиронлар) қўллаб-қувватлаш ва бозор стихиясидан ижтимоий ҳимоялашни тақозо этади.

Битирув малакавий ишида аҳоли турмуш даражасини янада ошириш учун Ўзбекистонда ва, шу жумладан, Қашқадарё вилоятида қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

1. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ улушини янада кўпайтириш
2. Аҳоли реал даромадлари ва бандлик даражасини ошириб бориш
3. Аҳолининг уй-жой билан таъминланиш даражасини янада ошириб бориш
4. Маориф ва соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш
5. Меҳнат шароитлари янада яхшиланишига эришиш
6. Маънавий муҳитнинг ривожланишини ва ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш

7. Овқатланиш сифати ва маданиятини янада ошириш
8. Бошланғич ва ўрта мактабларда таълим сифатини янада яхшилаш
9. Аёллар ва эркеклар тенглигини рағбатлантириш ва аёлларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш
10. Оналар соғлиғини янада яхшилаш
11. Экологик барқарорликни таъминлаш
12. Ривожланиш мақсадларида глобал ҳамкорликни кучайтириш ва ҳоказо.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.:Ўзбекистон, 2012.- 40 б.
2. Ўзбекистон Республикаси “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонуни. “Халқ сўзи”, 2-март, 1998 й.
3. “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. “Халқ сўзи”, 7-ноябрь, 2008 й.
4. “Ратификация қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 8-апрель, 2008 й.
5. “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 11-июль, 2008 й.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонунига шарҳлар. -Тошкент.: “Шарқ”, 2000. – 384 б.

II.Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

7. “Монополияга қарши ишларни тартибга солиш ва рақобатни ривожлантириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 февралдаги ПФ-4191-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами – 9 сон – 2010 йил 9 март.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПК-1920-сонли «Обод турмуш йили» Давлат дастури. 2013 йил 14 февраль
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ”Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. –Тошкент: 2007. 19 март, ПФ-3864-сон.
- 10.Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини иш билан бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш

органлари фаолиятини такомиллаштириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги қарори. –Тошкент: 2007. 6 апрель, ПК-616- сон.

11.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги 616-сонли “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. – Тошкент: 2007 йил 6 апрель.

12.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элларга кетаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳисобга олишни такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори. – Тошкент: 2007. 15 май, 97- сон.

13.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. –Тошкент: 2007. 24 май, 106- сон.

14.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори (2006 йил 17 апрел).

15.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.05.2012 й. N ПК-1758 «2012-2016 йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада модернизация қилиш, техника ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида» Қарори

16.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17.04.2013 й. N ПК-1957 «2013 – 2016 йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори

III.Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари

17.И.А.Каримов. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. Т.: “Ўзбекистон” 2009 йил.

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш-асосий вазифамиздир» маърузаси. – «Халқ сўзи», 2007 йил, 13 февраль.
19. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилдик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» Халқ сўзи 2005 йил, 29 январь.
20. Каримов И.А. Биз танлаган демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Халқ сўзи. 2003 й., 25 апрел. № 88
21. Каримов А.И. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади // Халқ сўзи. – 2014 йил 18 январь.
22. Каримов А.И. 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи. – 2015. 17 январь

IV. Дарсликлар

23. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X., Qurboniyozov I.R. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2010. – 268 bet.
24. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Дарслик. - Т.: МЕННАТ, 2012. - 763 бет.
25. Абдурахмонов Қ.Х. “Инсон тараққиёти” (Дарслик) Т.: -“Fan va texnologiya” 2013 -475 б.
26. Ишмухамедов А.Э., Каланов Б.З., Каланова М.З., Суннатов М.Н. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти. Дарслик. - Т.: ТДИУ, 2007. – 218 б.
27. Восколович.Н.А. Экономика платных услуг: уче.пособ.-М.: «Экономика», 2007,-366 с.

28. Бурменко Т.Д. Экономика сферы услуг (Вводный курс) // Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. – С.37-38.
29. Саркисов С.Э. Менеджмент: словарь справочник. – М.: АНКЛД, 2005. – С. 551
30. Барановский М.И. Основы политической экономики 5-е изд. / П.: Издания Юридического склада «Право» 1917. – С. 39-40.
31. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия. М.: ИНФРА–М, 1999. –803 с.
32. Г.Эмerson “Двенадцать принципов эффективности” – М.: Экономика, 1992. -С. 35-36
33. Шикова Е.Л. Экономика и менеджмент не коммерческих организаций: учебник СПб: Лань, 2004. – С. 134 – 146.

V .Қўшимча адабиётлар

34. Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Қонунчилик палатаси ва сенатининг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятни барпо этиш-устувор мақсадимиздир» ҳамда 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил, 29 январда бўлиб ўтган “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”номли маърузаларини ўрганиш бўйича ўқув –услугий мажмуа. Т.: Иқтисодиёт, 2010йил. – 789 б.
35. Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғофуров, Б.К.Тухлиев. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 120 б.
36. Беркинов Б.Б, Каланов Б.З, Каланова М.З, Махмудов М.Ф Экономика социальной сферы : Т: ТДИУ 2010й

37. Каланов Б.З., Каланова М.З., Мухамеджонова Г.Я “Ижтимоий соҳа иқтисодиёти” ўқув курси бўйича ўқув услубий мажмуа. Услубий қўлланма. “Иқтисодий таълимда ўқитиш технологияси” тўплами. Т.ТДИУ 2008. 160 б.
38. Каланова М.З. “Местный рынок труда: изучение, оценка, предложения по улучшению использования трудового потенциала” мавзуси бўйича ишлаб чиқилган кейс – технология. Услубий қўлланма. Т.ТДИУ 2008й. 24 б.
39. Қудратов Ғ.Ҳ., ПардаевМ.Қ., Абдукаримов Б.А. “Сервис ривож – аҳолининг бандлигини таъминлаш ва фаровонлигини ошириш омили”.Т.: “Fan va tehnologiya” нашриёти, 2007. – 12 б.
40. Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари// Иқтисод фанлари номзоди олиш учун дисс. автореферати. –Т. 2008 – 11 б.
41. Халқаро Меҳнат Ташкилотининг асосий конвенциялари ва тавсиялари. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, 2008. – 114 б.
42. Развитие страны и повышение благосостояния народа в условиях модернизации экономики. Монография. –Т.: Филиал ГОУ ВПО «РЭА имени Г.В.Плеханова» в г.Ташкенте, 2010. – 102 б.

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

43. Ҳамраева С.Н., Асланова Р.И. Аҳоли турмуш даражасини оширишда хизматлар кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг назарий асослари// Обод турмушни таъмлашда иқтисодиётни ва инновацион фаолиятни такомиллаштириш муаммолари мавзусидаги республика анъанавий илмий-амалий конференция материаллари, 147-150 бетлар. - Самарқанд -2013 йил
44. Ҳамраева С.Н., Асланова Р.И. Мамлакатни модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини башорат қилиш// Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси самарадорлигини ошириш ва инновацион фаолиятни такомиллаштириш муаммолари мавзусидаги

республика анъанавий илмий-амалий конферецияси материаллари, 84-87 бетлар. - Самарқанд - 2014

45. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2013.–Т.: Госкомстат Узбекистана. 2014.

46. Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане. –Т.: Госкомстат Узбекистана. 2013.

47. Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш кўрсаткичлари, 2011-2014 йиллар

48. Қашқадарё вилояти Иқтисодиёт бош бошқармаси маълумотлари, 2010-2013 йиллар

49. Maha devan R.New Curents in Productivity Analysis. Whee To Now? – APO. 2002. P-40

50. Statistical Abstract of the united states. 1980, p 441; 1983, p 394; 1986, p 410, 433; 1987. p 4224 1992 p403; 1994 p 447; 1995 p 424, 452. Цитируется по: Иноземсов В.Пародексы постщиду с триальной эканомики // МЭ и МО. 2005 №3 С. 3-4

VII. Интернет сайтлари

51.<http://www.gov.uz>–Ўзбекистон Республикасининг давлат портали.

52.<http://www.mehnat.uz>–Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги сайти.

53.<http://www.mineconomu.uz>–Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигининг сайти.

54.<http://www.agro.uz>–Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг расмий сайти.

55.<http://www.lex.uz>–Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг қонунчилик ҳужжатлари сайти.

56.<http://www.stat.uz>–Ўзбекистон Республикаси Статистика бўйича давлат қўмитасининг сайти.

57.[http:// www.ilo.org](http://www.ilo.org) –Халқаро меҳнат ташкилотининг сайти.

58.<http://www.undp.uz>–Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастурининг (ПРООН) Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхонаси сайти.

59.<http://www.qashqadaryo.uz>–Қашқадарё вилояти ҳокимлигининг расмий сайти.

60.<http://www.qashqadaryogz.uz>–Қашқадарё газетасининг расмий сайти.

